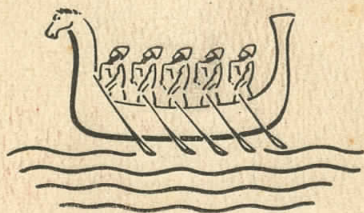
W. HIRSCHBERG

ETNOLOGIJA

Z E M L J E I N A R O D I

SV. 1 SV. 1

WALTER HIRSCHBERG

ETNOLOGIJA

POGLED U RAZVITAK LJUDSKIH KULTURA

PREVEO
Dr. MARIJAN TKALČIĆ

IZDANJE HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

ZAGREB 1943.

Tisak »Karlovačka tiskara« vl. Branko Medvedec — Karlovac

Predgovor

Naučne se metode izgrađuju i sve se više priljubljuju svom predmetu, svojoj stvarnosti — sve jasnije zahvataju njegove osobine i suštinu i obrazuju sve punije pojmove — u samom iztraživanju, u samom spoznajnom sređivanju i pronicanju svoga osobitoga područja. I kad se u svietu naučnih predmeta odkrije neki poseban izsječak, novo složeno pitanje, preuzima počesto mlada nauka metode starije, najsrodnije, susjedne nauke, poprima i njene obće nazore, kojima će protkati svoj predmet i razvesti još nerazriešen čvor njegovih svojstava. Te pozajmljene metode, ti obći pogledi i nazori obično nisu primjereni suštini njena predmeta, prekrivaju i izkrivljuju njene odlike, a to će reći: daju joj svoj biljeg, izpituju samo sebi blizka svojstva, a potiskuju i zamračuju ona posebna obilježja, koja su im i tuđa i daleka. I što je neka nauka sviestnim ogledanjem svojih metoda i nazora jasnije uočila upravo tu samostalnost i osobitost svoga predmeta, to više izgrađuje i svoja sredstva, neposrednija i srodnija, obuhvatnija i prodornija, to više razbistrava svoje poglede i određuje svoje pravo mjesto i značenje u međunaučnim odnosima. I nije rietka pojava, da neka mlađa nauka utječe na starije, da ih primorava, da i one promiene svoje metode, da točnije ociene vriednost i domet svojih obćih nazora i da im tako vrati, što je od njih pozajmila. Nauke

prema tome nisu okorjele, gotove i savršene, međusobno se osvietljuju, podupiru i sprečavaju — u stalnom su previranju. Držim, da ne ću pogriešiti, ako uztvrdim, da to naučno zbivanje ipak nije kaotično, da se u njem razabira jasna težnja, određen pravac, po kome nauke odbacuju nepromjenljiva, obćenita načela i sve se više približavaju bogatoj i sočnoj stvarnosti, po kome se spoznajne funkcije i preokretljiva zbilja sve više proživljavaju i stapaju.

I etnologija je izprva bila »evolucionistička« (Spencer, Morgan, Tylor) i tumačila kulture, njihov postanak, njihove međusobne susrete i razvitak kao ravnocrtni uzpon od nižega prema višemu, kao neprekidljiv »napredak« jednomjerna gibanja i stalna ritma. I gotovo je bilo važnije, da pokaže taj »napredak«, nego da protumači same pojave i utvrdi njihove spojnice. Sebeznala i ponešto umišljena sviest prošloga vieka radije je prevrtala činjenice i zamrsivala njihove odnose, nego da smuti svoju vjeru, da se ljudska kultura podiže prema svom blizom savršenstvu, time što se »čisti«, time što odbacuje i poništava sve početničko i nedozrelo, prosto i nepodpuno, »primitivno« i »barbarsko«. Evolucionizam se doduše osvrnuo na vrieme, na vremenski pokret, ali je obezvriedio nebrojene vjekove, uzdignuo je jedan jedini prosjek — svoju današnjicu — a njeno je stanje i sastavke nametnuo čitavom kulturnom stvaranju.

Podzemna je tutnjava potresla to umišljanje, a provala je razkorlaćenih sila razbila tanku ljusku: ukazalo se trzavo i krvavo meso, objavio se gô čovjek — i strašan i blagorodan.

Eto, baš takav se cjelovit i samotvor čovjek razračunava s prirodom, svojom okolinom i sa samim sobom, veže se i razvezuje, sređuje i razvodi, a u toj stvaralačkoj napetosti jača svoje moći i prekraja svoju okolinu.

Čovjek, istina, razvija svoje moći, ali to ne znači, da je u njemu samome i iskon, ne znači, da je čovjek bilo kao genijalni pojedinac, bilo kao »narodna duša« (Jellinek) jedini, samonikli stvaralac svojega svieta. Ako i priznamo, da su u svakoj »narodnoj duši« usađena i obćeljudska svojstva (Bastian), znači li to, da će ona pretegnuti i obilježiti sve njene izričaje i tvorevine?

Psihologijske metode u etnologiji polaže često od unutrašnjih pokreta i prirođenih sposobnosti, koje se otjelovljuju u kulturnim djelima. Kultura je osobit produkt »narodne duše«, njenih naročitih i jedinstvenih obilježja, koja se urezuju u djela. I što su ti unutrašnji poticaji čistiji, što je »narodna duša« samosvojnija, to je i kultura vjernija, istinitija — što je bilo manje izvanjskih utjecaja, manje tuđega priliva, to su te narodne sposobnosti djelotvornije, plemenite i izrazitije. Glavna je sad zadaća etnologije, da u djelima odkrije stvaratelja, da opiše i shvati ovu iskonsku, živu duševnost, koju pokoljenje predaje pokoljenju, koje traje i uztraje, dok je ne razvodne tuđe primjese (Scheidt). Čiste se narodne moći opiru svakom stranom dodiru, samožive su, pa se i uvijaju u sebe, struje unatrag prema svom vrelu, da se oplode i obnove u svojoj prošlosti, u svojoj tradiciji. Djevičanski čist kolektiv potrza unatrag, zatvara se u sebi, sužava se na ono svoje — ma koliko ga već i prerastao, ma koliko ga njegova već ostvarena djela sapinjala, zarobljivala. Strah od dodira nagoni na povratak k primitivnom, »pradjedovskom«. Da li je to novo klijanje iz obćeljudskoga koriena, ili je to zastoj, koji iz natrulih hrbinica liepi kršljivu posudu svoje stvaralačke nemoći?

Svedemo li česte sličnosti među kulturama na njihovo međusobno miešanje i pronicanje, tumačimo li te srodnosti »akulturacijama« (Ratzel), to valja iztražiti podrietlo tih zajedničkih crta i pokreta, pronaći njihov roditeljski »kulturni

krug« (Graebner), označiti njihov vremenski niz i utvrditi putove, kojima su se u različno vrieme selile i zapljuskivale sve šira i šira područja. Te sličnosti odvraćaju pogled od cjelovitih ljudskih grupa: rodova, klanova, plemena i naroda na njihove međusobne dodire i pozajmice, potiskuju značenje biološko-psihologijskih sposobnosti kao kulturnih činilaca, a iztiču prirodnu i kulturnu okolinu kao uzročnike kulturnih »konvergencija« (Thilenius).

Prirodna okolina: geopolitički položaj, tlo, klima, flora i fauna određuju pravac, prodornost i bogatstvo kulturnoga stvaranja, pogoduju ili sprečavaju, da nabuja neki životni stil, pružaju ili uzkraćuju potreban materijal, lakše se ili teže mogu mienjati i preobražavati. Tako će se u nekoj okolini razvijati određen tip ljudske kulture, a drugi će tek životariti ili propadati: kulturni će se krugovi zametnuti u »svojim« okolinama, ove ih odabiru, ali ih ne stvaraju.

Preostaje još sama »kultura« kao djelo, kao posebna pojava, da u njoj potražimo stvaralačke pokrete, koji ne izviru ni iz sama čovjeka ni iz same materijalne okoline.

Kultura kao metodičko sredstvo tumači samu sebe, svoje početke, razvitak i oblike iz svoga unutrašnjeg zamaha i prirođene nužde. Čovjek je tek njen povremen, prolazan »nosilac«, a okolina prikladno polje njena djelovanja. Kultura ih pregrađuje i razgrađuje po svom obličju, nameće se i obuzima ih kao »objektivni duh« (Hegel, Freyer), »kulturna duša«, »paideuma« (Frobenius). Nosioci izumiru, a polja propadaju, ljudi se iztrošili, a polja zarasla u korov. Kultura je razkrčila nove putove, zahvatila druge nosioce i druga područja, gdje se i opet rađa, zre i stari. Ako je takvo shvaćanje dosljedno, ako zaista u samoj kulturi nazire stvaralački pokret, to je kultura ili »samostvaralačka« ili izričaj vanvremenskoga smisla, koji ne može dokučiti ni čitavo čovječanstvo.

Međutim to shvaćanje nije nikada dosljedno, razčlanjivanjem se same strukture »objektivnoga duha« ili »kolektivne duše« doista pronalaze suvislosti pojedinih kulturnih grana — ekonomski odnosi prava, nauke, umjetnosti, morala, religije — ali ta suvislost ipak nije stvaralačka, jer svoj pokret crpe ili iz čovjeka ili njegove okoline. Kultura nije posebno, nedodirljivo samosamo »biće«, koje živi svojim životom nezavisno od čovjeka i prirode — kultura je nerazkidljiv splet, djelotvorna suradnja, »stvaralačka sinergija« i čovjeka i njegove okoline. I jedino se iz te »sinergije« iz samoga procesa kulturnoga stvaranja može ocrtati »bistvo« i »obstanak« psihičkih i materijalnih, subjektivnih i objektivnih suradnika.

U tom djelotvornom spletu, u njegovoj unutrašnjoj napetosti, koja zrači iz kulturnih djela, razračunavaju se psihički i materijalni »suradnici«, a različne su kulture osobita obličja, svagdašnjih i svakidašnjih životnih problema. Kulturno stvaranje ne polazi od nekih sigurnih i gotovih osnova, obćeljudska srž svih kultura nije kao neki ustaljen slog »absolutnih« rješenja, nego je promjenljiva i prevrtljiva moć, vječna napetost, koja ne postoji za sebe, ali je »djelotvorna« u mnoštvu svojih obličja. Pojedine kulture nisu »osamljene duše« (Spengler) nisu neuporedljiva bića, jer se u svakoj otjelovljuje ono »obćeljudsko«, jer se u svakoj očituje totalitet ljudskoga života. Njihovi susreti, dodiri, pronicanja, njihovo sraščivanje kao i njihovi sukobi izbijaju iz nesavladljive težnje da se pregrade i preobraze, da se srode i »pohrane« sva kulturna ostvarenja, koja su ujedno i njihove pravjekovne »mogućnosti«. Ne će biti u pravu oni, koji te dodire i sukobe svode na nuždno mehaničko gibanje, ne će biti u pravu, jer izpod toga jednoličnoga i staloženoga gibanja ključa revolucionarni proces, koji provaljuje u sudbinskim »kritičnim prostorima« i pripremljenim »stvaralačkim momentima«. I kulture

su »družtvena bića«. Kulturno je stvaralačtvo to bogatije, što je više poticaja preradilo i posvojilo, to moćnije, što je više protivnih mogućnosti obuhvatilo i ostvarilo. Iako je kulturno stvaranje vremensko, iako sva kulturna dobra nose vremenski biljeg, nije kulturni razvitak niz mjerljivih časova, jer se u svakoj historijskoj »sadašnjosti« sabire čitava prošlost i pokreće čitava budućnost. Kultura je u svakom svom razdoblju cjelovita, sve su njene razvojne faze od primitivnih do složenih, od davnih do suvremenih i budućih svagda na svoj način djelotvorne, premda kadkada podređene, prerušene i neprimjetljive.

Nije li konačna zadaća etnologije, da pođe tragom toga stvaralačtva u historijskom prostoru i vremenu i da obilježi razvojnu smjernicu cjelokupnoga kulturnog zbivanja?

Marijan Tkalčić

Uvod

Razkinula se tajanstvena koprena, koja je nekada zastirala kontinente primitivnih naroda. Bezbrojna su putovanja bielih ljudi i žena prikučila sviet tamnoputih naroda naučnim iztraživanjima, osobito narodoznanstvu, a time se iz temelja izmienio i sud o tim ljudima, što se od nas u mnogočem bitno razlikuju. Naučili smo, da u njima više ne gledamo »divljake«, pa sad govorimo o »prirodnim narodima«, a to će reći, o narodima, koji su, protivno od kulturnih, u svojoj prehrani manje ili više zavisni o prirodi. Međutim se prirodni i kulturni narodi ne mogu jasno razgraničiti, jer je priroda oko tih bezpismenih naroda često toliko jaka, da odlučno utječe na kulturni razvitak. Što su ljudi primitivniji, to su zavisniji o prirodi.

Zbog toga nije nipošto čudnovato, što je okolina gotovo posve sputala najstarije ljude — one ljude, od kojih nam je posrećilo da izkopamo ostatke kostura i vrlo surovo, nezgrapno kameno oruđe. Ma koliko to oruđe i bilo neprikladno, ipak je s njim čovjek započeo svladavati svoju okolinu. Pored toga oruđa imao je čovjek i vatru, a umio se njome i poslužiti. Po tim se stvarima čovjek svakako razlikuje od svojih životinjskih predaka, iako je imao još podosta njihovih oznaka. U času kad se pračovjek po prvi put grijao na svojoj logorskoj vatri, u času kad je upotriebio kožu

i krzno ubijenih životinja, da se zaštiti od zime, u času kad je započeo da svoju hranu malo prži na vatri, pošao je dugim putem do kulture.

Utjecaj se okoline na razvitak primitivne kulture prirodnih naroda ne smije niti precieniti niti obezcieniti. Neki krajevi, kao polarna područja, stepe, pustinje, pašnjaci i konačno prašume, potiču, bez sumnje, stvaranje određenih životnih oblika i načina gospodarenja, a ti su značajni, jer utječu na duhovni život, družtvo i religiju. Osobito moćno djeluje okolina na lovce, upravo na njihov oblik gospodarskoga prisvajanja, kojemu dostaje lov i skupljanje svakidašnje hrane. Čovjek na tom razvojnom stupnju ne mienja svoje okoline, pa ona ostaje netaknuta, samotvora. Čovjek je prema prirodi tako reći pasivan, pa se i njegov način gospodarenja i razlikuje od aktivnoga načina, kojim se služe biljogojci i stočari. Ratari i pastiri često znatno mienjaju svoju okolinu.

U razračunavanju s prirodom čovjek oštri svoje duhovno oruđe. Pri tome se ipak ne smije zaboraviti, kakve je vrste sama okolina. Prirodno je, da će nosioci određenih gospodarskih oblika ponajprije potražiti one krajeve, koji im najbolje odgovaraju, i da će ih tek prejaki, nesavladljivi utjecaji odvratiti od takva izbora životnoga prostora. Tako će pastiri voljeti slobodne površine, stepe, dok će ratarski narodi starijega doba ponajčešće odabrati tropska šumovita područja. Zbog toga je i bilo mnoštvo seoba već od same pradavnine, a te su razniele po čitavoj zemlji najrazličitije kulturne i životne oblike. Tako su se narodi miešali i utjecali jedni na druge, jer su se dodirivali u prostoru i vremenu, jer su bili susjedi. Danas gotovo i nema čiste kulture, koja bi bila odjek pravjekovnih prilika u strogom smislu rieči. Moguće je ipak, da se iz razprostranjenosti različnih kultura odredi njihova relativna starina.

U novijem je narodoznanstvu osobito važna misao o selidbama. Rat, glad i klimatske promjene primoravale su narode, da napuste svoja stara naselja i da potraže nova. Uporedo s tim seobama širila se i kulturna dobra. Pored toga načina kako se šire kulture ima i drugi, a tu ne mora biti znatnijih pomicanja. Pojedini kulturni elementi, pronalasci i t. d. pridobijaju sami po sebi, pa ih drugi narodi nasljeđuju i preuzimaju, ukoliko se pokažu kao dobri. Ponekad su neke prostorno vrlo udaljene kulture upravo čudnovato slične, pa nas to dovodi na misao, da su možda iskonski istoga koriena, pa zato i tvore neko prostorno i vremensko jedinstvo (Kulturni krug). Te se kulturne paralele u različnim dielovima zemlje tako osnivaju na historijskim svezama, pa ne valja držati, da su neke samostalne i nezavisne razvojne linije. Tu se primjenjuje »elementarna misao« (Bastian), po kojoj se te paralele grade na obćeljudskom mišljenju i reagiranju, na dispozicijama, koje su zajedničke svim ljudima.

Historijski se niz pojedinih kultura može već danas pregledati, iako u grubim crtama. Iz krila etnologijskih prakultura (stare kulture) razvijaju se tisućljećima kulture, koje uglavnom pokazuju dvie smjernice: jedna je orientirana ženski, a druga mužki. Prakulture su kao sjeme, iz koga su se razvile sve druge, poznije kulture. Vrlo je zanimljivo, što su u samim prakulturama već i zametci kasnijih razvitaka i što se nigdje ne pokazuju one jednostranosti kulturnoga lika, koje tako na pr. često zapažamo i u matriarhatskim i patriarhatskim kulturama. Odnos je između spolova u tim kulturama harmoničan, a i ekonomski uvjeti ne dopuštaju ni jednome spolu, da sebi prisvoji neka osobita prava za oblikovanje svoga života i kulture. Tu kao da se ostvarila neka ravnoteža, koju će poznije čovječanstvo izgubiti. Oporost i sukobi, koji se javljaju i u tim starim kulturama, ne potječu toliko iz

nje same, koliko iz njene okoline. Da je tome zaista tako, najbolje potvrđuju ostatci i razvaline tih starih kultura, koje nalazimo samo u tipično zabačenim krajevima, gdje je životna borba osobito težka. A sigurno te kulture nisu svagda bile u tako težkim prilikama. Nosioci su se starih kultura povukli u te negostoljubive i pogibeljne krajeve, jer su ih natjerale navale mlađih kultura i naroda. Nije čudo, što onda u tim krajevima prije ili kasnije propadaju.

Ljudski je napredni duh pronašao mnogo izuma i poprav=vaka u svom gospodarstvu. Kod tih su pronalazaka sudjelo=vala oba spola, i to osobito na onim područjima, koja su ne=kom spolu po svojoj prirodi bliža. Žena je pronašla ratar=stvo (motičnu kulturu, u kojoj obrađuju zemlju motikom) a mužkarac je usavršio lovne metode i započeo uzgajati stoku. Različnost se i osobitosti ženske i mužkaračke ćudi pokazuju u nekoj mjeri i u samom kulturnom obličju, i to tako, što su primitivne ratarske kulture više ženskoga karaktera, dok su primitivne lovačke i stočarske kulture obilježene mužkaračkom voljom. Ženi je dopustio njen iztaknuti gospodarski i socialni položaj, da razvije svoj način mišljenja i osjećanja i da mu=žkarcima nametne svoje shvaćanje u religiji i umjetnosti. U lovačkim i stočarskim kulturama je naprotiv bio mužkarac odlučan gospodarski faktor, pa je i umjetnosti i religiji dao pečat svoga trieznog razuma. Oba su ova nazora tek idealni tipovi, polovi, oko kojih kruže poznije linije kulturnoga ra=zvitka. Bezbrojna miešanja daju mnoštvo varianta, a ipak se u svoj mnogolikosti kulturnih pojava jasno razabiraju oba osnovna pravca kulturnoga razvitka.

Danas uzimamo približno točno, da je pradomovina žen=ski obilježenih kultura (matriarhatske kulture) sjeveroiztočna Prednja Indija i sjeverozapadna Stražnja Indija. Iz tih su se krajeva matriarhatske kulture razširile po čitavoj zemlji. Kul=ture su mužkaračkoga karaktera (patriarhatske kulture) vjero=jatno potekle iz centralnoazijskih stepskih područja, gdje su najpovoljnije prilike za uzgoj životinja, koje žive u krdima (sob, konj i deva, a kasnije govedo, ovca, koza i magarac). Oba su se kulturna kruga razvila iz prakultura, kojih su naj=starije grupe prebivale u centralnoj i južnoj Aziji. Prema to=me se prakultura rašlja u dvie moćne grane, iz kojih izbijaju izdanci razmjerno mlađih kultura, dok konačno intenzivno prožiljavanje i prepletanje različnih kultura ne trgne prema visokim kulturama Staroga i Novoga Svieta.

Iako etnologija iztražuje u prvom redu kulturnu poviest prirodnih naroda i starijega čovječanstva, ne smije zanema=riti ni visoko kulturnih naroda. Znamo danas, da korien sta=rih visokih kultura dopire u sviet prirodnih naroda. Pozna=vanje će dakle prirodnih naroda svakako olakšati, da shvatimo osnove starih visokih kultura, u kojima se već pokazuju po=četci neke pismenosti. I još nešto! I u samim ćemo podru=čjima »modernih kultura« (gradska kultura u Evropi) naći podosta ostataka pravjekovnih običaja, a te ćemo protuma=čiti svietom prirodnih naroda. I u Evropi ima nekoliko zaba=čenih područja, u kojima se sačuvala tisućljetna materialna i duhovna dobra. Jedino uporednim kulturno=historijskim iztra=živanjima bit će nam moguće, da pronađemo smisao i jezgru tih starih običaja i staroga života, jedino na toj najširoj osnovi bit će nam moguće, da ih uvrstimo u obće historijsko zbi=vanje. Ako se na pr. u staroj Evropi tu i tamo u osamljenim alpskim dolinama još i danas drže maskerade, koje podsjećaju na običaje u matriarhatskim kulturama, ako ponegdje ima i tvorba, koje nalikuju na mužkaračke i tajne družbe primi=tivnih naroda, to su ti običaji i te tvorbe upravo ostatci pri=mitivnih kultura, srodnih onima, što još i danas obstoje na drugim kontinentima.

Promotrimo li i »praznovjerne« predočbe, upravo pre-dočbe, na kojima se osniva mnogo narodnih običaja, to ćemo i tu naići na prastara kulturna dobra, koja se nadovezuju na magičko mišljenje. I pored civilizatornoga uzpona, i pored svih religioznih sistema, koji pobijaju te stare predočbe, pro-bija se ponekad, iako nesviesno, i u najuglađenijim evropskim krugovima stara uspomena, a ta traži i nalazi svoj odušak u mnogim praznovjernim postupcima i činima. Ako uporedimo našu civilizaciju s prošlim primitivnim kulturama, vidjet ćemo, da je to tek tanka ljuska, dok su pravjekovna kulturna dobra prava sadržina. Raztvori li se kadkada još i danas ta ljuska i ukaže se onaj stari, nedotrajali život, to se sa stajališta uporedne kulturne historije ne treba čuditi, jer gotovo tako mora i biti.

U drugu ruku ne valja smetnuti s uma, da su iz razli-čnih središta starijih visokih kultura potekli mnogi utjecaji na prirodne narode. I te su se visoke kulture širile na svoj način, ali se njihovo djelovanje ne može ni izdaleka uporediti s ekspanzivnošću evropsko-američke civilizacije. Stara egipatska, stare mezopotamijske i prednjoindijske kulture, visoke kulture Azteka, Maja i Inka u srednjoj i južnoj Americi, kao i još mnogi drugi kulturni centri nisu unapried omeđili svoj pro-stor, nego su nastojali, da trgovačkim i kolonijalnim ustano-vama podignu moć i ugled svojih carstava. Preko tih su ustanova nekadašnji kulturni centri utjecali i na prirodne na-rode. Nešto se slično događalo i još se sada događa kod evropskih naroda. I u seljačkom ćemo životnom krugu otkriti neke elemente, upravo: »pala kulturna dobra«, koja očito potječu iz grada. Mnoge osobine narodne nošnje, pokućtva, gradnje i motiva seljačke umjetnosti zaista s pravom nose to ime. Dok je grad već odavna prihvatio druge oblike i stilove, žive te stare stvari u seljačkoj životnoj zajednici, koja ih

vjerno čuva. Tako je bilo nekada i kod prirodnih naroda. I tu žive mnogi elementi, koji potječu iz visokih kultura. Po-gdjedje su već izgubili i svoj pravi iskonski smisao, ali se ipak održavaju kao neshvaćeno kulturno dobro.

»Primitivne« kulture prema tome utječu na »visoke«, a ove na »primitivne«, pa bi zaista bilo jednostrano, da naučno pro-matramo ili samo primitivne ili samo visoke kulture. Danas vidimo svojim očima, kako se pravjekovne kulture sve više razpadaju. Utjecaji se moderne civilizacije na primitivnu ži-votnu zajednicu ne mogu nikako uporediti s utjecajima sta-rijih visokih kultura na prirodne narode. Naša je civilizacija toliko potresla i podlokala primitivne životne i družtvene oblike, da se tamnoputi narodi mogu održati, ako se pola-gano priljube novom stanju, kako su ga stvorili bielci. Misije su i kolonijalne vlasti konačno uvidjele, da će slabo una-priediti svoje namjere, ako te narode mjere evropskim mjeri-lom, ako nastoje da od njih načine bielce. Gordo je evrop-sko mišljenje postalo u tom smislu čednije, a to je opet uzročilo i moderna načela u radu misija i kolonijalnih vlasti. Tamnoputi narodi mogu prihvatiti neke evropske tehničke i gospodarske tekovine, a pored toga mogu donekle promieniti i svoj družtveni i religiozni život, a ipak da ne potresu te-meljima svojih prirođenih životnih nazora. Ni tehnički ni gospodarski utjecati, ni družtvena ni religiozna nastojanja ne smiju slabiti te žive snage njihove predaje, ne smiju obe-scieniti, podkopavati ili sviesno uništavati samonikle običaje, ako ne će da učine više zla nego dobra.

Prakulture i njihovi narodi

Prašuma, pustinja, arktični krajevi i neprohodna močvarna područja prebivališta su prastarih kultura i naroda. Tu su se sklonili posljednji ostatci izčezlih kultura, a svuda ih naokolo okružuju narodi mlađega doba. Stare su kulture upravo kao mali otoci u moru najrazličitijih kultura. Na tim ćemo otocima naći osamljene i zaplašene predstavnike pra-vjekovnih prilika.

Dugo se u Evropi nije gotovo ništa znalo o tajanstvenom životu Pigmeja, patuljaka u tropskim prašumama. Doduše su već antikni pisci kao Herodot i Homer pisali o čudnovatim patuljcima, ali su te izvještaje dugo smatrali kao priču, kao pravu priču za djecu. Konačno je o polovici prošloga vieka poznati iztraživalac afričkoga kontinenta, Schweinfurth, upoznao civilizirani sviet s Pigmejima. Na svojim je putovanjima u prašume oko goleme rieke Konga i njenih pritoka, našao na dvoru azandskoga kneza Munze prvoga patuljka, a njegov je rod prozvao plemenom Aka. Odtada se započelo s intenzivnim iztraživanjima, pa se uskoro doznalo, da ti čudnovato mali ljudi ne žive samo u afričkim prašumama, nego da ih ima i na Malaki, u Stražnjoj Indiji, na Novoj Gvineji i na različnim malim otocima u Južnom moru. U svim tim krajevima borave izključivo u prašumama. Svagdje gdje ih nalazimo, najstariji su sloj stanovničtva, bilo to Pigmeji iz

srednje Afrike, bilo to Negriti s Andamana. Kod svih je njihovih plemena prosječna visina kod mužkarca izpod 150 cm, a pored toga odudaraju od svojih tamnijih susjeda svietlom kožom. Iako Pigmeji ne čine jedinstvenu rasnu grupu, nego se međusobno razlikuju već prema krajevima, gdje žive, njihova je kultura začudo jedinstvena. Ta je jedinstvenost očito djelo njihove zajedničke životne okoline: prašume. Po svom sličnom gospodarenju kao primitivni lovci i sakupljači hrane i po svojoj duhovnosti (religija) kulturno su jedinstveni, a ta je njihova kultura u svim svojim izričajima jeka divlje prašume. Pigmeji su stvorili pravu prašumsku kulturu.

Drugu grupu starih naroda čine Bušmani iz Kalahare u južnoj Africi, južnoaustralijska plemena i Tasmanijci, koji su izumrli tako reći pred našim očima. Evropljani su tim ljudima kamenoga doba učinili mnogo nepravda, a te se ne mogu više popraviti. Posljednji predstavnici tih naroda žive sada najbiednije u stepama polupustinjskoga karaktera, a neprestano se bore s nemilosrdnom prirodom. Njihova su nekadašnja nastavališta zaposjeli drugi, mlađi narodi. Pustinja i stepa obilježile su život ovih rasa, koje su se inače izvanredno priljubile svojoj okolini. Posebno su urođenici iz tropskih šuma na Cejlonu, male Vede s valovitom kosom, koje je opisao Sarasin. Tu su i Vedama slični Toale na jugozapadnom Celebesu, pa različni prastari narodi u Prednjoj Indiji i konačno Ges-Tapuja plemena u golemim brazilskim prašumama.

Ti su narodi iz tropskih i subtropskih krajeva predstavnici prvotne kulture današnjega čovječanstva. Pored te grupe ima i mlađa grupa arktičkih pranaroda: Samojedi, Korjaci, Ainu, Eskimi i plemena na Ognjenoj Zemlji. Ovi potonji kao da će uskoro izumrieti, kao što su izumrli i toliki drugi pranarodi. Kako je borba za obstanak u najsjevernijim i naj-

južnijim krajevima još teža od borbe u tropskim prašumama, to nije težko razumjeti, da su arktički krajevi područja, u koja su uzmaknule stare kulture, a treba pomenuti, da su upravo nosioci arktičke kulture mnogo sposobniji i domišljatiji od svoje tropske braće. Kod njih kao da se obistinila poslovica: nevolja čovjeka svačemu nauči.

Sve su to plemena vrlo stare kulture. Kao lovci, sakupljači hrane i ribari, žive nestalnim, skitničkim životom, a višim kulturama uspieva samo postepeno, da stalno nastane ove narode, koji su u svom životnom ritmu neobično uztrajni. Tu je najviše učinila evropsko-američka civilizacija. Ali je taj izvanjski pritisak potresao sve sastavke njihove kulture, pa što je trajalo tisućljećima, to sad u naše doba polagano i neustavljivo izumire, nestaje. Svakako je danas dvanaesti sat, da se utvrde posljednji životni znaci toga svieta na izdisaju.

Ta je spoznaja i natjerala, da se prouči život prašumskih Pigmeja, a upravo se posljednih godina radilo s osobitim uspjehom. Među predstavnicima prastarih kultura najbolje poznajemo baš Pigmeje, koje je iztraživao neumorni, poznati učenjak P. P. Schebesta.

Vječno nas zelena prašuma silnoga Konga i njenih brojnih pritoka okružila svojom čari. Boravimo u šumi Ituri kod plemena Bambuti — patuljaka. U mračnoj sjeni golemih prašumskih drveta ima nekoliko kolibica, a gusta šumarica i zbrkan splet vijugavih lijana sprečava svaki pogled u daljinu. Tek se kadkada zaplavi komadić neba kroz gusti krov od lišća, i to tamo, gdje su bure i vrieme probili rupu u vječno zelenom guštiku, rupu, koju će i opet uskoro izpuniti zelenilo, što teži za svietlom. Tu ni vrieme ni prostor ne znače ništa, pa za njih nemaju Pigmeji baš mnogo razumievanja. Jedva se i vide te kolibice spletene od šiblja i prekrivene

lišćem. Nalik su na košnice, a nekoliko takvih kolibica čini logor. Pred njima se dimi vatra. Rano je jutro. Tu i tamo provirio je Pigmej iz svoje kolibe, promotrio kakvo je vrieme, i još čas, i sve je živo u logoru. Dok jelo još ključa u zemljanim loncima, kite se žene i djevojke, slikaju svoje tielo crnom bojom, a neobične figure tih crteža dokazuju, da ti jednostavni ljudi imaju smisla za ukras. Malim nožićem umiju stvoriti svojim momcima fantastične frizure, dok žene i stari ljudi briju glavu. Ženske su pregače od tučene kore, a urešene su crvenim i crnim točkama i linijama. Pa ma koliko ti ljudi i bili siromašni, ne odriču se čedna nakita. Jelo je gotovo. Uskoro su svi posjedali oko lišća, koje su razprostrli po zemlji. Na lišću su skuhane banane. Eto, tu neki zahvata drvenom žlicom u gusto skuhan biljni sok i u kašu, da utaži glad. A i mora da se nasiti, jer će tek kasno poslijepodne biti užina. Kad je sunce ponešto posrkalo vlagu s lišća i grana, polaze muževi i dječaci u lov. Mali lukovi i strjelice kao igračka, jedino su im oružje, a da te svoje sićušne strjelice s perom od palmina lista nisu otrovali jakim otrovom, teško da bi ikada ubili kakvu divljač. Ovako im to, iako im sreća nije vazda sklona, kadkada i uspije. U lovu im pomažu psi, kojima su oko vrata ovjesili mala drvena zvonca, da tako lovcima označe smjer. Ti se mali ljudi neobično brzo provlače šumskom guštarom i gađaju svojim smrtonosnim strielama divljač u biegu. Obično zajedno love muževi i momci istoga roda, dok u većem i obilnijem lovu, gdje tjeraju divljač u postavljene mreže, sudjeluju rodovi čitavoga klana. Dok su muževi u lovu, rade žene u logoru i šumi. Njihova je dužnost da saberu sve, što je za jelo. Svoju djecu nose o pojasu, dok ona, koja već trče, pomažu kod sabiranja. Tako već rano uvode djecu u posao odraslih, pa su stoga i vrlo rano samostalna.

Međutim su se muževi vratili iz lova. Žene dolaze nešto kasnije kući. Tihi je logor i opet oživio. Žene iztresaju svoje pletene košare: jestive listne biljke, plodovi, lukovice, termiti, gusjenice, kukuljice, puževi i žabe. A i lovcima je uspjelo da ubiju malu antilopu. U logoru su svi veseli, jer je dosta hrane za sutra. Nešto po strani sjede lovci, a starješina patuljastoga roda para na čistom širokom listu lovinu. Srdce i jetra pripadaju strielcu, koji je ubio divljač, ali starješina će ipak odsjeći mali komadić i baciti u šumu. Taj komadić daje Tore-u, višem biću, koje Pigmeji poštuju. Njemu ostavljaju u šupljem drvetu i hrpicu termita i gusjenica, koju prije zamotaju u lišće, jer Tore potiče sve da raste i uspieva, bez njega ne bi Pigmeji mogli živjeti. Ta je jednostavna vjera u najviše biće zajednička svim prašumskim patuljcima a očituje se u različnim životnim prilikama. Pigmejima nije strano ni čaranje, ali ono nema u religioznom životu ni izdaleka onoga značenja, što ga ima kod njihovih susjeda Crnaca.

Vatrice se dime, a žene se dale na posao, da pripreme jelo. Donose drva i vodu, i konačno, kad je sve gotovo, podielit će jelo na obroke. Pojedine obitelji sjede pred svojim kolibama i jedu zajedno. Tko još nema obitelji, taj jede sa svojom odraslom braćom i sestrama iz roda. Rod je jedinica u životnoj borbi, jer bi se manje obitelji mnogo teže snalazile u prašumi, dok bi pojedinac sigurno propao. Rod kao zajednica krvnih rođaka, upravlja čitavim gospodarskim i družtvenim životom ovih patuljaka, a njegovi su interesi preči od pojedinačnih interesa. Nitko se ne može ženiti ili udati u svom rodu, životnoga druga valja naći izvan roda, ponajčešće u drugom kojem klanu, a i taj ima više rodova. Svaki klan živi u svom logoru, a najstariji je član kao poglavica. Međutim je njegova vlast vrlo ograničena, jer konačno svaki Pigmej radi što hoće. Tako patuljci nemaju

sviesti o narodnoj cjelini, a ne poznaju ni pojma o državi. Rod i obitelj središte su njihova života u zajednici. Samo rietko ima Pigmej više žena, jer mu gospodarske prilike ne dopuštaju, da drži više žena. Ni muž ni žena nemaju nekih osobitih prava, po kojima bi postigli neku odlučnu prevagu u svom rodu. Oba spola pridonose svoj dio za održavanje i tako prolazi život u harmoničnom suglasju bez jednostranih gruboća poznijih kultura. Kao prašumski Cigani mienjaju Pigmeji neprestano svoje boravište, ali ipak u određenim i omeđenim okruzima. Svaki klan ima svoj omeđen, domaći okrug, a svi njegovi rodovi imaju na nj pravo. Pojedinac se i ovdje podlaže dobru svoga roda, a ovaj se opet brine za dobro svakoga svog člana. Prašuma je domovina Pigmeja, u njoj oni već tusućljećima provode svoj osamljen i plašljiv život. Pigmeji su došli u dodir jedino s Crncima, a s vremenom su s njima ušli u osobitu simbiozu, u kojoj su, među ostalim, napustili i svoj jezik i primili crnački. Afrički Pigmeji govore danas jezikom Crnaca, svojih domaćina-gospodara. Njihov se jezik sačuvao samo u oskudnim ostatcima. Crnci brane sebi blizke grupe patuljaka od napadaja neprijateljskih susjednih plemena, a kadkada im daju zemaljske plodine sa svojih polja, osobito banane, koje su Pigmejima prava poslastica. Za uzvrat donese im Pigmeji divljač, krzna i druge sitnice, koje uhvate u svojim lovovima u prašumi. Pigmeje je vrlo težko stalno nastaniti i samo se polagano privikavaju ratarstvu, kako su ga uveli Crnci. Ali time propada i dobar dio njihova iskonskoga života, koji je doduše na najnižem gospodarskom stupnju, ali ipak pokazuje, da su duševno dosta pokretljivi.

Prakulturama pripada i bušmanska kultura u oporim južnoafričkim stepama i pustinjama. Nekada su Bušmani bili razsijani po prostranim područjima, dok su danas biedni

ostatci velike narodne skupine, koja je ostavila svoje tragove i u iztočnoj i sjeveroiztočnoj Africi. Kad su o polovini 17. vieka došli prvi Holanđani kao kolonisti u južnu Afriku, nastale su žestoke borbe između bielaca i Bušmana. Buri su zaposjeli zemlju, pa nisu trpjeli, da im Bušmani otimaju stada ili da ih uništavaju svojim otrovnim strjelicama. Bušmani su opet držali, da su burska stada njihova, jer su oni bili gospodari u zemlji. Polagano su Bušmani morali uzmicati u pustije krajeve, jer su ih sve više potiskivali moćniji narodi: Buri Hotentoti i Kafri. Konačno su tako dospjeli u kalaharske pustinjske stepe ili u močvarna područja oko Okavanga. Tu su našli konačno svoj mir, jer za njima nisu pošli ni Buri ni Crnci.

I Bušmani su patuljci kao i Pigmeji. Poprečno su mužkarci visoki 150 cm, a žene 145 cm. Suho je i slabo tielo priljubljeno u svim svojim kretnjama klimi i kraju, glava im je kratka ili srednje duljine, a koža mnogo svietlija od crnačke. Žućkasto je smeđa i rado se bora, upravo, kao da je pustinja iz tih ljudi izcrpla sve sokove. Crna je kosa puna gustih kovrčica, među kojima se nazire koža na glavi, te se čini, kao da je glava posuta zrncima papra. Kosa im i izgleda tako osobito baš po tim smršenim i gusto izprepletenim kovrčicama. Bušmanski jezik ima sedam mljaskavih glasova, koje Evropljanin vrlo težko nauči. Ti se glasovi mogu ubrojiti među prvotne glasove u jezičnom razvitku. Kao i Pigmeji prolaze Bušmani svojom zemljom kao lovci i sakupljači hrane, stalno su u oskudici, stalno su u borbi s nemilosrdnom i vrućom prirodom.

Pokućanstvo im je siromašno. A kako bi i bilo drukčije? Kuća im je vjetrobran od šiblja i lišća. Nekada, dok su još živjeli mnogo južnije, upotrebljavali su pećine kao prirodne

stanove. Suho tielo pokrivaju krznom i kožama divljih životinja, a luk i strjelice su im oružje, ponekad još i kijača. Vrlo su spretni i uztrajni lovci. Gone divljač, dok ova ne klone, postavljaju najrazličitije stupice, a izvrstno gađaju svojim otrovnim strjelicama. Hrane se mesom ubijene divljači, lukovicama i korienjem, koje žene vade iz zemlje. Pretežke su prilike konačno natjerale Bušmane, da napuste svoj stari način života. Tako sad propadaju kao radnici na farmama ili nestaju među susjednim Crncima. Samo malo skupina sačuvalo je do danas svoj iskonski, slobodan život.

Dugo se držalo, da su Bušmani nastariji stanovnici južnoafričkoga prostora. Pravjekovni nalazi međutim potvrđuju, da je i prije njih tu bilo stanovnika, ali su i ti živjeli u sličnim prilikama kao i Bušmani. Od toga su starijega stanovničtva Bušmani poprimili mnogo, i rasno i kulturno, a među ostalim i značajne elemente svoje umjetnosti, koja je u očitoj protivnosti s biednim životom tih malih ljudi. To su one po svom obliku često savršene rezbarije u stienama i kamenju, što ih mučno urezuju ili ukucavaju, jer drugoga oruđa do kamenoga nisu Bušmani uobće poznavali. Ponekad bi još preradili neku kost, da im posluži kao oruđe. Iako je oruđe bilo vrlo primitivno, svladavali su umjetnici svoj materijal, pa su stvorili začudno vjerne likove antilopa, bivola, slonova, nojeva i drugih životinja. Kadkada su prikazivali i ljude i različne predmete. Pored tih rezbarija u kamenu ima i pravih slika na stienama prirodnih pećina, u kojima su Bušmani nekada stanovali. I na tim su slikama uhvatili likove različnih divljih životinja, onako kako ih je Bušman susretao u lovu. Ima i fantastičnih bića, o kojima su Bušmani znali pripoviedati mnogo, mnogo priča. Tako su te bušmanske slikarije kao velika pravjekovna slikovnica, u kojoj su ostavili mitove svoga plemena poznijim pokoljenjima. Ljudski se li-

kovi na tim slikama razlikuju po stilu, a mogu se razpoznati i pojedine rase, kojima pripadaju. Bušmani su slikali zemljom različnih boja i čađom, primiešali životinjske masti, pa su te »uljene boje« nanosili lopaticom na stienu. Često nailazimo na slikarije u više slojeva, jer je svaka generacija bezbrižno bacala svoje boje preko likova, što su ih naslikale starije generacije. A baš po tome vidimo, kako je ta nekada izvanredna umjetnost polagano propadala. U najstarijem su sloju likovi vrlo prirodni, kasnije su geometrijskoga stila, dok su najmlađi bezmislene drljarije.

Stariji pisci pripoviedaju, da su patuljke još vidjeli kod slikanja, dok drugi istraživaoci odriču Bušmanima slikarske sposobnosti. Istina će i ovoga puta biti negdje u sredini. Bez sumnje je ta umjetnost cvala u tim krajevima već prije Bušmana, ovi su tek nasliedili veliku baštinu. Tu je u kalabarskom živom piesku protajio umjetnički duh neke prastare lovačke kulture, koja se probijala zakučastim putovima iz sjeverne duž iztočne Afrike na jug. U svim se tim slikama očituje nazor na sviet i život nekoga lovačkoga naroda iz kamenoga doba. Sve mišljenje i nastojanje upravljeno je na lovinu — taj izvor i živac svega života. Bilo je to doba, kad je čovjek još bio u prisnom odnosu sa životinjama, kad je još, tako reći, razumio njihov govor, pa je kraj logorske vatre pripoviedao i predavao bezbrojne priče o životinjama — bilo je to doba, kad su čovjek i životinja još bili u neku ruku srodnici. Tu je zametak nazora na sviet i život, koji će kasnije obuzeti čitave narode i prostrana područja, tu je zametak onoga svieta, kako ga sebi zamišlja totemistički lovac i ratar.

Nema sumnje da su kulture svih tih naroda prastare, pa ipak bi bila zabluda, kad bismo te narode smatrali kao

predstavnike one jedne, prvobitne »prakulture« u podpunom smislu te rieči. Ne, i Pigmeji i Bušmani, Negriti i Vede, Tasmanijci i jugoiztočni Australijci, arktički Samojedi, Ainu, Eskimi, plemena na Ognjenoj Zemlji i još mnoge skupine, prošle su svoj razvitak od pradavnine. Bezbrojni su narodi u poviesti čovječanstva prošli zemljom, izašli su iz tajanstvene tame vječnoga nastajanja, da se i opet vrate u roditeljski mrak. Tek o nekima nešto znamo. A kultura raste i kroz sva preslojavanja različnih naroda, pa bismo mogli govoriti o jedinstvenom kulturnom razvitku, pače o nekom »kulturnom pamćenju«, koje traje i živi, ma narodi i nestajali (L. Frobenius). I te su se prastare kulture ugradile u živ tiek samoga razvitka, ali što se dublje spuštamo po ljestvici kulturnoga nastajanja, to zbivanje teče polaganije. Mi ljudi dvadesetoga vieka težko shvaćamo, da je trebalo tisućljeća, dok je neki novi pronalazak pokrenuo tromu uztrajnost nekadašnjega čovječanstva, dok je na pr. veličanstven izum kako se obrađuje zemlja otkrio čovječanstvu nove mogućnosti. A da ta uztrajnost starih kultura nije tako velika, sigurno ne bismo danas imali ni njihovih ruševina i ostatka, a bez njih bi nam obći kulturni razvitak bio bez svoga koriena, bez svoga početka. Iako su daleko mlađe kulture kao klieštima uhvatile ta stara kulturna gniezda, iako su ponegdje i razderale i razvezale njihovo iskonsko obličje, ipak su one u bitnom sačuvale svoju staru baštinu i zadržale je kroz tisućljeća sve do danas. Tako sad po tim razštrkanim otocima pratimo u stopu razvitak starih kultura u prostoru i vremenu, pače dopiremo i do njihovih vjerojatnih vrela, koja su, kako mislimo, negdje u južnoj ili jugoiztočnoj Aziji. Tu je, čini se i kolievka čovječanstva, tu je po prvi put zasvietlila i iskra ljudske kulture. Premda ne možemo etnologijski dokazati, da su baš tu prapočetci, ipak je sve stalnija izvjestnost, da su kulture prašumskih patuljaka

razmjerno najvjernije ogledalo nekadašnjih tropskih i subtrop-skih »prakultura«. Iz tih su krajeva kulture započele tisućljetni put u svoja današnja područja, a svojim su najrazličitijim miešanjima i međusobnim poticajima splele šaren vez dana-šnjih kultura.

Matriarhatski narodi i kulture

O odnosu između žene i biljke pjevaju mnoge pjesme, i ne samo umjetničke, nego i narodne. Sve poredbe i slike proizlaze sviestno ili nesviestno iz kulturno-historijskoga doži-vljaja: pronalazka kako se obrađuje zemlja. Prošlo je mnogo i mnogo generacija, dok nije uspjelo instiktu neke brižne maj-ke, da osnuje prvi, vrlo čedan sâd. Ne ćemo ovdje iztraži-vati, da li je to bio slučaj, ili je žena svojim darom opaža-nja primietila, da iz usađene mladice niče nov život. Vrlo je opravdano, što se taj znatan pronalazak pripisuje ženi, ta ona je već od najstarijih vremena skupljala hranu, tražila jesti-vo korienje i lukovice, pa je u tom poslu sigurno upoznala biljke i njihov život. Žena se i u starim kulturama brinula za hranu, jer muškarčeva obična lovina nije dostajala da pre-hrani njegovu obitelj ili rod. Mesna hrana zaostaje za biljnom, a za ovu se morala pobrinuti žena. Iako to vriedi u prvom redu za pigmejske narode, ipak ne gubi svoga općenitijega zna-čenja, nego naprotiv, postaje još i odlučnije, ako uočimo, da upravo primitivne ratarske kulture, ili bolje, motične kulture po-tječu iz tropskih šumovitih krajeva. Da je tome zaista tako, po-tvrđuju i nastarije plodine, a te su odreda biljke s lukovicom kao na pr. jam i taro. Žena je postala prava radna životinja. Mužkarac joj pomaže, kad krči šumu i kod poslova, za koje joj nedostaje tjelesne snage. Mužkarac ostaje i dalje lovac i

pastir. Tek kasnije, kad se obrađivanje zemlje već razvilo, sudjeluje i on više kod poljskih radova. I time što je ženina djelotvornost porasla, ojačalo je i njeno značenje u životu same zajednice. Mužkarci se i dalje bave lovom, ali traže žene, jer bi bez njih gladovali. I sve se više određuje po-drietlo, srodstvo i družtveni odnosi po ženi, ona počinje vr-šiti sve gospodarske poslove, pače i ritualne i magijske čine. U nekim prilikama dovodi taj porast ženina ugleda i do toga, da konačno skupe u svojim rukama i svu vlast u plemenu. Ti će matriarhatski običaji kod tamnoputih naroda na mela-nezijskim otocima u Južnom moru, u jugoiztočnoj Aziji, oko Konga, na zapadnoafričkoj obali do Senegambije, u nizini oko Amazone i Orinoka i još u mnogim drugim krajevima, sve više utjecati na kulturu, a ta će malo po malo poprimati ženski karakter. Otčevo će mjesto preuzeti majčin brat, pa otac može tek ponešto utjecati na svoje diete. Ukratko, o svemu odlučuje majčina linija. Donekle se izmienio i pravni život, drukčiji je, no što je bio u »prakulturama«. Žena je pronašla kako se obrađuje zemlja, pa sad postaje prva po-sjednica — polje, koje obrađuje, njeno je vlastničtvo. Kako ratarstvo traži i stalan boravak na nekom mjestu, to će žena lako spremiti hrane za doba, kad nadođe glad, a time će još više vezati mužkarce. Sve, što smo spomenuli, tumači do-voljno jasno, kako je iztaknut ženin položaj u matriarhatskim kulturama.

Mužkarci su osnovali tajne družbe, da budu protivteža tom ženskom prevlašću u gospodarskom i socialnom životu. Tu su različnim čaranjima plašili žene i tako se koristovali njihovom primljivošću za sve mističko, tajanstveno, nelogično i osjećajno. Žena nije mogla biti članom takve družbe, a prietila bi joj smrt, ako bi nastojala, da odkrije njene tajne. Družba se sastajala na tajnim mjestima, a strašne su maske

odavle dolazile u selo i ženama najavljivale »volju duhova«. Tako su mužkarci religijom terorizirali svoje žene, koje su bile gospodarski od njih mnogo moćnije. Među najpoznatijim su družbama: »Duk-duk« i »Ingiet« na Novom Meklenburgu i na iztočnoj Novoj Pomoranskoj. Gotovo su svi mužkarci članovi »Ingieta«, koji je imao više pododjela, a svakom je na čelu neki utjecajni čarobnjak ili vrač. Međutim čarobnih moći nema samo vrač, nego i svi članovi, osobito stariji. Tako članovi tajne družbe silno utječu na sve svoje suse-ljane, a prvenstveno na žene. Družba je u isti čas i zako-nodavac i sudac i stražar i krvnik, što često pogoduje samo-volji pojedinih članova. Tajnih mužkaračkih družbi ima i na Novoj Kaledoniji, na otocima Santa Cruz, Salamonskim oto-cima, na Seranu, a i u prostranim područjima Afrike. Tu je »Kimpsai« na donjem Kongu, »Muri« u području rieke Ka-sai, »Babenda-družba« u plemenu Bakuba, oko Tanganjika, u Sierra Leone, u Kamerumu, Jorubi i t. d. Kod svih tih dru-žba igraju veliku ulogu maske i magija, a u nekima se čla-novi potajno odaju i kanibalizmu, jer se i taj osniva na ma-gijskim praktikama. Razuzdan je spolni život često popratna pojava tih tajnih družina. U Africi ima i ženskih tajnih družba, a te su svakako mlađe i obično nisu tako utjecajne i moćne kao mužkaračke. Najviše ih ima u Sierra Leone-u kao na pr. »Bundu-družba«. I u Sjevernoj se Americi obra-zuju u matriarhatskim područjima tajne mužkaračke družbe, a i tu im je bit u kultu predaka, a pored toga vrše i različna čaranja. Priređuju »plesove plodnosti« s razkošnim maskama od perja, koje brižno sakrivaju pred djecom i ženama. Ipak su te sjevernoameričke tajne družbe već kao neke pretvorbe starih družina. Iskonski su njihovi oblici socialno-političkoga karaktera, dok su se sad razvile u religiozne zajednice ili bratstva, iz kojih su potekli različni mistički kultovi. Kako

smo već spomenuli, maska je srž mužkaračkih družba. Njena mistička čarolija izvire iz vjerovanja o pokojnicima, a ta su opet žila kucavica čitavoga matriarhatskog kulturnog života. To se srodstvo između maske i pokojnika pokazuje najjasnije, kad joj smisao opisuju nekom mističkom moći, koja dolazi iz zemlje, a ulazi u sve stvari, biljke, životinje, otrove i t. d., ili kad ih drže duhovima, predcima, sjenama i mrtvacima, koji žive u podzemlju. Često ih nazivaju i imenom kojega pokojnog rođaka, a djecu i žene uvjeravaju, da su maskirani plesači upravo predci, koji su uzkrsli od mrtvih. Nekada žene nisu puštali k maskama, dok su ih kasnije upotriebili kao strašila i njima ih terorizirali. Ipak je maska ostala mužkaračka mistička tajna, koja gubi svoje djelovanje, čim civilizacija potrese temelje primitivnoga nazora na sviet i život. I nema sumnje, da maska kod prirodnih naroda znači pokojnikov duh, i to jednako u Africi kao i na oceanskim otocima ili u sjeverozapadnoj Americi. Vjerovanje je o duhovima pokojnih čvrsto srašteno s maskama, a to je jedinstvo neobično impresivno i moćno djeluje na dušu primitivnoga čovjeka. I ne samo što tome mističnom utjecaju lako podlieže žena, nego se i kritičniji mužkarac težko otima njegovom sugestivnom djelovanju. Strašno demonstvo tih maski popada plesače i gledaoce, jedne i druge obuzimlje neki biesni zanos, a sama zbilja unire u kaos sablastnih predočaba, koje su toliko svojstvene nazoru na sviet u matriarhatskim kulturama.

Već su stare kulture imale odgojne tečajeve za mladež oba spola, u doba, kad je seksualno dozrievala. Tim su ih posvećenjem uvodili u plemensku zajednicu, po njemu su tek postajali ravnopravni članovi svoga plemena sa svim dužnostima i pravima. Donekle se slično uvode i članovi u tajne družbe, ali se izbor sužava na određen broj pouzdanih čla-

nova, koji su pored toga i imućniji. Mladež odvode kod toga posvećenja iz svakidašnjega života, osamljuju je u šipražju, šumi, pustoši ili u brdima, i tu oduhovljuju postom, mučenjem i vježbanjem u izdržljivosti. Tako oduhovljeni treba da se preporode, u oduhovljenju treba da iz dotadašnjega čovjeka nastane nov čovjek. Kasnije će svečanosti kod posvećivanja mladih ljudi poprimiti nešto tajanstveno i mimistično, dobit će novo značenje, koje nisu imale u starim kulturama. Tim ustanovama sve više upravljaju mužkarci, pa su tu i zametci mužkih tajnih družina i čudnovatih misterija. Stariji, izkusniji ljudi predaju mlađima religiozna dobra svoga plemena, mitologiju, moral, socialne dužnosti i pravna shvaćanja, upućuju ih u gospodarstvo i politiku, ukratko, tumače im svoju kulturu i narodnu poviest. Maskirani su plesovi kod primitivaca posve religioznoga karaktera. Plesove priređuju, da bi pojačali plodnost svojih polja, ili da bi čaranjem primamili divljač. Kod tih su plesova često odlučni »šamani«. »Šaman« je kod arktičkih naroda u centru religioznoga života. I ne može svatko postati »šaman« za to su zvanje samo oni, koji su pomalo bolestna duha i sposobni da padnu u zanos. U to se stanje šaman uvodi dugotrajnim sabiranjem u osami i najdubljom koncentracijom, a upotrebljava i različna opojna i omamljiva sredstva. Pjesmama, čegrtavim šumovima i divljim plesovima zanosi se šaman sve više, dok ne postigne ono svoje upravo delirijsko uzbuđenje. U tom je uzhitu duša, tobože, u dodiru s duhovima ili se dala na daleka putovanja, gdje se ponekad mora težko boriti sa zlim duhovima.

Kod Eskima ima »šaman« pored svoga bubnja, koji imaju i »šamani« svih sibirskih plemena, još i masku, a ta je kao slika nekoga duha. Eskimi na Aljaški prave maske, da prikažu »kralja-lososa«. Na početku proljeća priređuju

veliku »lososovu svečanost«, kod koje »šaman« navlači tu masku, kako bi primorao losose, da dođu na lovišta njegova plemena. Time se neobično podiže njegov ugled, jer je Eskimima doba kad dolaze lososi, najvažniji događaj u godini. Narod neobično poštuje i cieni svoje »šamane«, ali se ih i boji, jer oni svojim čaranjem vladaju duhovima i svim što živi. Zapoviedi se nekoga moćnoga »šamana« moraju pokoriti i duhovi, pa i protiv svoje volje. »Šamani« lieče i bolesti, jer ta plemena vjeruju, da su samo različne čarolije uzrok svim bolestima. I nisu to svagda tek prepredene varalice, koji iz gluposti svojih suplemenika vuku veliku korist — malo ih je, koji i sami ne vjeruju u istinitost svojih doživljaja u carstvu moćnih duhova. Kako vidimo, šamanizam se osniva na predočbama o demonskim duhovima, na predočbi o duši-sjeni i drugim životinjskim dušama. Nalazimo ga kod većine sibirskih plemena kao i kod plemena okolnih područja, kod mnogih turskih i mongolskih naroda, kod Kineza, Koreanaca, Tibetanaca i gotovo kod svih američkih indijanskih plemena. Taj religozni oblik potječe iz južne Azije, s područja matriarhatskih kultura.

Vjerovanja o duhovima i o duhovima pokojnih (manizam) dio su animističkoga nazora matriarhatskih kultura. To vjerovanje prožima čitav život, a očituje se u mnogobrojnim običajima. Prvi su početci nekoga štovanja predaka nastali već u najstarija vremena, ali se tada nije toliko radilo o pojedinom pokojniku, koliko o »praroditeljima«, koji su ipak podređeni zapoviedima najvišega bića. Tek se u mlađim matriarhatskim kao i patriarhatskim kulturama utvrđuje određeniji odnos živih prema mrtvima, a taj se razvija ili u strah pred mrtvima ili u njihovo poštovanje. U najstarijim poznatim kulturama nije taj odnos prema pokojnicima još jasan, ta se dva pola — strah i poštovanje — još nisu posve izgradila. Andamanezi i članovi Kurnai plemena u Jugoistočnoj Australiji nose sa sobom često i po više mjeseci bez ikakva straha ostatke svojih mrtvih, ponajčešće lubanje i kosti. Osobito to čine udovice, što je veoma zanimljivo, jer ćemo vidjeti, da žene u kasnije doba dolaze u naročito prisan odnos s pokojnicima. Umre li netko u logoru kod Bambuti patuljaka, to ovi obično napuste logor, iako ne poznaju izričitoga straha pred mrtvima. Ipak je i pored toga težko nagovoriti patuljka, da pokaže neki grob. Ratnička plemena s područja nomadskih stočarskih i totemističkih lovačkih kultura, slave svoje pokojne junake obširnim junačkim pjesmama, koje su početci herojskoga kulta — ali i ovdje još ne možemo govoriti o pravom kultu predaka.

Najbolje se očituje odnos prema mrtvacima u pogrebnim oblicima. Urođenici nastoje, ili da se što prije oslobode pokojnikovih preostataka, a to će reći, da vjeruju u konačnu smrt, ili ih sahranjuju tako, da živi mogu i dalje obćiti s mrtvima. Nepregledno bogatstvo pogrebnih oblika kod prirodnih naroda mogli bismo svrstati već prema tome, da li naginju više jednom ili drugom osnovnom odnošaju prema mrtvima. Žele li se što prije riešiti mrtvaca, to samrtniku zapuše nos i usta (što je stari običaj hamitskih naroda u Africi) i razbiju kosti i hrbtenicu. Mrtvoga zaviju u svežanj i izlože u pustari, da ga požderu divlje životinje, a kadkada navale na nj još i težko kamenje, ili ga opet sahrane na postolju od kolja. Kod tih se i mnogih drugih pogrebnih običaja očituje prenagljeno napuštanje mrtvih, pravi bieg i gotovo neprijateljstvo, jer kao da od mrtvih ne očekuju ništa dobra. Boje se mrtvaca i klone se groblja. Plemena matriarhatske kulture obično postupaju s mrtvacima drugačije. Već u samom početku stalnoga boravka odnose se ratari nekako prijaznije prema mrtvima. Kao primjer za ovaj drugi postupak

navest ćemo pogrebne običaje matriarhatskih Trobriand-otočana s Melanezije. Žene sudjeluju kod pogrebnih svečanosti time, što uređuju mrtvaca, što nariču i što ga prate do groba. Čim netko umre, započnu žene glasno naricati. Kad su mrtvo tielo pažljivo oprale, namazale uljem i nakitile, zatisnu sve otvore na tielu kokosovim vlaknima, svežu noge, a ruke pričvrste uz bokove. Tad žene sjednu, mrtvaca polože na svoja koljena, dok mu udovac ili udovica drži glavu. Žene glade i miluju mrtvaca, pomiču njegove udove, tako da se čini, da je opet oživio, a pri tome neprestano glasno nariču. Izpred kolibe plešu druge naručene žene polagani, ritmički mrtvački ples. Međutim su već sinovi izkopali grob usred seoskoga trga. (Kolonijalne su vlasti iz zdravstvenih razloga zabranile taj običaj, pa se danas groblje nalazi na kraju sela). Mrtvaca zaviju u rogozinu, polože u grob i pokriju kladama. Na te klade legne udovica, da čuva mrtvačku stražu. Oko groba se skupe sestre, ženska rodbina, prijateljice i druga pokojnikova svojta i drže daću do kasno u noć. Iduće večeri izkopaju mrtvaca, a pri tome oštro paze, ne vide li se kakvi znaci zlih čaranja, jer urođenici vjeruju, da su samo čarolije uzrokom smrti. Prije osvita započnu vaditi kosti iz mrtva tiela. Taj mrzak posao obavljaju pokojnikovi sinovi. Neke kosti čuvaju kao relikviju, dok druge razdiele među određene rođake. (Iako su vlasti zabranile i taj običaj, ipak se još održava). Gadan običaj postaje još i strašniji, jer sad treba kosti očistiti, i to sisanjem već nagnjiloga mesa. Kad su sinovi ponosno obavili i taj odvratan posao i izprali kosti na morskoj obali, vraćaju se u selo. Tu ih svečano dočekuju otčeve rođakinje, peru ih kokosovim uljem i bogato počaste jelom. Iz kosti prave različne predmete za svakidašnju potrebu i za nakit. Iz lubanje načine udovici posudu za vapno, dok će joj čeljust poslužiti kao ogrlica. Iz cievastih kosti izrezuju lopatice, kojima se služe, kad žvaču »betel-areka« sjemenke s vapnom. Nijedan se rođak s majčine strane ne smije poslužiti pokojnikovim kostima, a najveća im opasnost prieti, ako dođu u dodir s mrtvačevim tjelesnim sokovima.

Svakako se ti pogrebni običaji mienjaju već prema kraju. Ovi običaji kod Trobriand-otočana pokazuju upravo tipičan odnošaj matriarhatske ratarske kulture prema mrtvacima. Tu kao da teže za nekom zajednicom s pokojnicima. Daleko im je svaka pomisao, da smrt razara čovjeka, naprotiv, kod njih predci živo sudjeluju u svim činima svojih potomaka. Tako je posve prirodno, što nastoje da mrtvima ugode, da ih odobrovolje, kako bi se stalno zanimali za sve poslove živih ljudi. Tu je i korien kultu predaka, koji nalazimo na prostranim područjima ratarske kulture, tu je i vrelo običaja, koji se iztiču kao značajan faktor urođeničke religije. Budući da je gospodarski interes tih kultura gotovo izključivo u tome, da uspievaju zemaljski plodovi — ta o njima zavisi naseljenikovo dobro i zlo — to nije čudo, što on povezuje plodnost svojih polja s predcima. Ta se povezanost očituje na različne načine. Već smo kod maskiranih plesova pomenuli, da njima utječu na plodnost. Ako još uočimo, da su te maske u svojoj suštini upravo sami predci, uzkrsli pokojnici, bit će nam jasna i njihova čarobna moć. Najrazličitije se čarolijske sile pokojnih prenose na maske, a s ovih na ljude i njihove sâdove. I zaista, neposredna se zajednica s pokojnicima nije mogla objaviti dublje i snažnije, no što se ukazala u običaju, što mrtve pokopavaju usred sela, što ne puštaju da iztrunu na nekom postolju ili pustoši, kako to rade u mnogim drugim krajevima. Pobožan ratar živi sa svojim pokojnicima, smrt mu nije tako strašna, kao što je strašna nomadskim lovačkim i stočarskim plemenima. I samo je prirodni posljedak takva mišljenja, što ratari nastoje, da nekako saberu i spreme što

više tih čarobnih sila u svojoj blizini, da bi tim pokojničkim moćima podigli utjecaj i ugled svojega sela. Što su pokojnici bili snažniji i moćniji za svojega života, to je i njihov utjecaj poslije smrti veći. Zbog toga naročito poštuju mrtve poglavice ili čuvene čarobnjake. Lubanje im brižljivo spremaju: naknađuju mekane dielove kitom i glinom, bojadišu, a mjesto očiju stavljaju kauri-školjke. Često ih čuvaju u posebnim sandučićima, »lubanjskim ormarima« i kućicama, ili ih vješaju u dugim nizovima u momačkim kućama. U tim se momačkim kućama vrši religiozni kult, a tu su spremljene i maske mužkaračkih družba. Izprva su izkopavali i pripremali samo lubanje svojih rođaka i suplemenika, a kasnije su nastojali, da se domognu što više glava ili lubanja, pa se tako razvio »lov na glave«, i to osobito u Indoneziji, Stražnjoj Indiji, na Novoj Gvineji, u zapadnoj Africi kao i u Južnoj Americi u zapadnim prašumskim područjima oko Amazone.

Tu bismo spomenuli još i skalpiranje kod sjeveroameričkih indijanskih plemena. Jivaro ili Šuara, kako se sami zovu, stanuju u prašumama oko rieka Pastazza, Morona, Upana-Santiago i oko njihovih pritoka. Sva su ta plemena divlja i ratnička. Jivaro-ratnik odsieca glavu ubijenom neprijatelju nožem od razciepljena bambusa ili od brušene školjke. Pleme Jivaro ne muči uhvaćenike, kao što to rade sjeveroamerički prerijski Indijanci. Glava pripada onome, tko ju je odsjekao. Plien brzo odnose na sigurno mjesto, jer se boje potjere i krvave osvete. Tako ga moraju često sa sobom vući i po nekoliko dana, dok stignu, da se mirno dadu na posao. Kod te svečanosti sudjeluju samo oni ratnici, koji su ubili kojega neprijatelja. Prije posla obave neke ceremonije, da bi odvratili štetan utjecaj neprijateljskih vrača ili čarobnjaka. Te su ceremonije upravo jednostavne mjere za zaštitu, kako ih često nalazimo kod primitivaca. Bambusovim nožem prereže

preparator kožu na stražnjem dielu glave i oprezno je skida s lubanje i lica. Treba mu naime samo koža i kosa, dok sve ostalo baci. Na obali su međutim već naložili vatru i pristavili vodu u vrčevima. Te vrčeve pravi vrač, a kad su izpunili svoj zadatak, bace ih u rieku. Kožu s glave ostave na čas u vodi koja kipi, a onda je izvade i objese na kolac. Kad se koža ohladila, sašit će ratnik bambusovom iglom i koncem od palminih vlakna onaj prerez na skalpu, koji je načinio, da bi izvadio lubanju. Tad potraže na obali okruglo kamenje i zažare ga u vatri. Razciepljenim prutom izvade kao nekim vilicama usijan kamen i ture ga kroz vratni otvor u kožu. To je magijski čin, pa pri tome drži preparatorovu ruku sam poglavica ili neki stari ratnik. Treba tri kamena. Prvi kamen spali u koži zaostalu krv, meso i t. d. Tad izvade kamen i opet ga bace u vatru. Isto rade i s druga dva kamena. Kad je i to gotovo, ugriju u lončanoj hrbinici nešto riečnoga pieska i njime napola izpune kožu. Vruć piesak sažge i posljednje ostatke mesnoga tkiva, a kako se tim sušenjem koža skuplja, to se čitava trofeja sve više smanjuje i sve je tanja. To sušenje pieskom ponavljaju sve dotle, dok čitava koža ne bude veća od naranče. Sad proture tri mala kočića od drveta honta-palme kroz zgrčene ustne. Kočići su dugački oko 5 cm. i obojeni crvenom bojom. U usta ih stave paralelno, a onda ih još čvrsto oviju crvenim pamučnim trakom. Čitavu trofeju pocrne drvenim ugljenom. Indijanci paze osobito na kosu, jer drže, da se u njoj nalazi duša ubijenoga neprijatelja. Kočići u ustima prieče pokojniku, da proklinje svoje neprijatelje. I što je umoreni u svom životu bio jači i utjecajniji, to je moćnija čarolija njegova skalpa. Te ljude ne nagoni jedino požuda za ubijanjem, da love glave svojih neprijatelja, nego je to ujedno i religiozni izričaj stare kulture, koja nastoji, da prisvoji mrtvačeve čarolijske moći. Sreća i

napredak ljudi i njihovih polja zavise o broju ugrabljenih lubanja, odnosno o preteku prepariranih skalpova.

I kanibalizam se osniva na sličnim motivima. Uživanje ljudskoga mesa bila je nekada česta pojava kod prirodnih naroda, a naročito u područjima »motičnih kultura«. Kanibalizam nije važan za prehranu, jer upravo melanezijskim otočanima ili zapadnoafričkim crnačkim plemenima nije nedostajalo mesa, a kod njih se ipak najviše razvio. Kanibalizam se tako ne može protumačiti nekom gladi za mesom. Samo je rietko nevolja natjerala čovjeka da bude kanibal. Tumačenje treba potražiti u religiji primitivaca, jer su pravi njegovi motivi u vjerovanju u čaranja i u duše. Urođenici naime vjeruju, da svaki čovjek ima neku životnu moć, koja je već prema snazi pojedinaca jača ili slabija. Ta se životna moć nalazi u čitavom tielu, ali može da bude i u nekim posebnim dielovima. Tako na pr. zamišljaju, da je bubrežna mast osobito moćna. Kad kanibal uživa ljudsko meso, prisvaja sebi na magijski način životnu moć i svojstva ubijenoga, on kao da jede te moći i tako postaje i sam snažan i silan. To shvaćanje o životnim moćima ima svoj korien u vjerovanju u čaranja, a ta su se u mlađim matriarhatskim kulturama mnogostruko povezala s animističkim idejama.

Smrt nije važan faktor jedino u religiznom životu matriarhatskih ratara, nego je sebi podvrgla i gotovo čitavu njihovu umjetnost. Iako su kod primitivnih naroda umjetnost i religija toliko srasle, da se jedna ne može niti zamisliti bez druge, ipak su mistički nazori ovih matriarhatskih kulturnih krugova najviše utjecali baš na fantastično-religiozni razvitak same umjetnosti. Koliko su ti mistični nazori djelovali i na mužkarce, najbolje pokazuje činjenica, što je primitivna umjetnost, taj gotovo izključivo mužkarački rad, posve priljubljena shvaćanjima matriarhatskih religijskih tvorevina. Demonski se duh probija

svagdje, svagda on podiže i pojačava svoj fantastični, mistični izričaj — i kod različnih mrtvačkih i životinjskih maski, kao i kod bezbrojnih roditeljskih likova u svim mogućim stilovima.

I najstarije kulture imaju svoju umjetnost. Podsjetit ćemo samo na umjetnost kalaharskih Bušmana (vidi I. poglavlje), kojih crteži i slikarije na stienama toliko nalikuju na evropske pećinske slike lovačkih naroda iz staroga kamenoga doba. Istoga su prirodnoga stila, u kome se osjeća majstorski dar opažanja i duboko poznavanje životinja. I australijski su urođenici crtali na stienama, ali njihove crtarije nisu ni izdaleka tako savršene kao one u južnoj Africi. Arktički lovački i ribarski narodi urezuju u kosti, rogu i drvu sobove, morževe i scene iz svoga uzbudljivog lovačkog života, međutim su te crtarije obično vrlo nesklapne. Tek kult mrtvih, njegova mistična sfera, koja prožima čitav život, potiče i na figurativno prikazivanje. Vrlo je karakteristično, što su patriarhatska lovačka i stočarska plemena razvila umjetnički obrt, što ukrašavaju različne predmete, ili opet nemaju uobće nikakva umjetničkoga smisla. Bit će, da religiozni nazor na sviet tih kultura ne pogoduje umjetničkom nastojanju i njegovu razvitku, pa tako tu nema pravoga pokretača, jer nema sumnje, da baš religiozni život daje najdublje umjetničke poticaje. Što danas kod različnih tamnoputih naroda umjetnost tako naglo propada, možda je tek posljedica sve većega raztvaranja socialnih i religioznih tvorevina.

U starim se kulturama mogu nazreti tragovi velikih crtačkih i slikarskih sposobnosti, jer su tu odlično prikazivali životinjske likove, dok su ljudski mnogo slabiji. U kasnijem će razvitku na području matriarhatskih ratarskih kultura ojačati smisao za figuralnu plastiku, a jednostrane će patriarhatske kulture biti gotovo bez ikakve umjetnosti. U tim se

mužkaračkim primitivnim kulturama umjetnost vrlo težko razvija. Ali i tu dolazi do nekoga umjetničkog zamaha, kad započne intezivno miešanje obih kulturnih komponenata, kako to vidimo gotovo kod svih totemističko-matriarhatskih lovačkih i motičnih kultura. Totemistički nazori potiču razvitak drvene plastike različnih životinjskih maski i »totemističkih stupova« kao na pr. kod sjeverozapadnih američkih Indijanaca. Ne treba napose iztaknuti, da se taj umjetnički dar pokazuje i kod pripremanja različnih nakita i predmeta za svakidašnju potrebu kao i kod gradnja kuća.

Koliko je djelovao doživljaj smrti u matriarhatskim ratarskim kulturama da se stvori pojam o nekoj samostalnoj duši, najbolje nam pokazuje činjenica, što se upravo tu najjače razvio i animistički nazor na sviet. I sad još zaokuplja problem smrti svu pažnju i sav interes, tek drugačije nego prije — sad kao da se prema njoj odnose nekako pozitivnije. Kako stalno sučeljavaju smrt i život, to su odkrili razliku između duše i tijela. Kako se zanimaju za biljke, osobito odkako su pronašli kako se obrađuje zemlja, to su zapazili i ritam njihova bujanja i propadanja, spoznali su ritam, u kome se mienjaju godišnja doba. Miene godišnjih doba uporeduju s mjesečevim mienama, s njegovim fazama, u kojima on raste i polagano umire. A baš je žena pronašla neku sličnost između svoga života i života svojih biljaka.

Misao se o zagrobnom životu sigurno nije po prvi put javila u matriarhatskim kulturama, jer se ona s mnogim znacima nagoviješćuje već u starijim kulturama, osobito kod različnih pogrebnih običaja. Čini se ipak, da su prvobitno vjerovali u neki zagrobni život mrtvoga tiela, da još nisu imali predočbe o samoj duši, koja bi bila samostalna, odjeljena od tiela. Sad se to sve mienja iz temelja. Doduše, prirodni čovjek sebi težko predstavlja posve beztjelesnu dušu, pa se

pomaže različnim pojmovima, koji su bliži njegovom primitivnom mišljenju. Tako je zamišljaju kao sjenu ili lik u ogledalu, ili opet kao krv, kao dah, a to dovodi do predočbe o nekoj tjelesnoj duši za razliku od duše kao sjene ili kao slike. Urođenici vjeruju, da se duša ne raztavlja od tiela samo onda, kad čovjek umre, nego da se to događa i u snu, pa zato i uzimaju žive sanje kao pravu zbilju. Ma kakvi i bili nazori o duši, svi drže, da je nalik na čovjeka, jer prirodni narodi ne misle abstraktno. Pokojnik živi i dalje poslije smrti kao duh, a ima iste sposobnosti kao i za svoga života, čak možda još i jače, što je razumljivo, jer su sad nadprirodnoga karaktera. Taj je mrtvačev duh u predočbi zbiljsko, iako sablastno biće, koje se može za neko vrieme nastaniti u različnim predmetima, na pr. u maskama. Duhova ima mnogo, pa je samo dosljedno, što se postepeno razvija misao, da sve ima svoju dušu. Tako razlikuju urođenici s Indonezije dvije vrste duša, i to individualnu dušu i pored nje neku duševnu materiju, koja oživljava tielo, a svakoj stvari daje njena osobita svojstva i djelovanja. Ta duševna materija nalikuje dosta na »životnu moć«, o kojoj smo govorili kod kanibalizma. Kad čovjek umre, ostavlja individualna duša tielo i odlazi u duhovno carstvo, a duševna materija nestane. Ipak ne propada, nego tek mienja svoj stan: ili se useljava u životinje, ili neke određene stvari, ili konačno u druge ljude. Čitava je priroda, sva su bića i sve su stvari produševljene i biljke i životinje i brda i rieke i vjetar i vatra. Tako nastaje ona mistična atmosfera puna duhova, koje treba smiriti žrtvama. Tajne i mužkaračke družbe prisvajaju te sablasti — maske — a kult se lubanja i poštivanje predaka uklapa u animistički nazor na sviet, koji time dobiva svoj određen i karakterističan biljeg.

U matriarhatskim je kulturama mjesec najvažnije nebesko tielo. Njegove su faze znamen poroda, smrti i zagrobnoga

života, a periode se povezuju sa ženskom menstruacijom. Tako postaje simbolom života i oplođivanja. Kao gospodar noćnoga neba daje rosu, vlagu i vodu, a kako je baš ideja plodnosti u matriarhatskim kulturama naročito važna, nije čudo, što ga upravo žene toliko poštuju.

Mitoložkih predočaba o mjesecu ima u začetcima već i u prakulturno doba. Tu je mjesec »prvi čovjek« mjesečev pračovjek i praotac ljudskoga roda, a sudbina mu je ista kao i mjesečeva. Praotac je prvi čovjek, koji umire, ali koji i uzkrsava. Ovo je umiranje i uzkrsavanje najznačajnija mistička tajna inicijacionih ceremonija s dozrelom mladeži kod prirodnih naroda. Mladići treba da što više nalikuju na praotca, a djevojke na pramajku. Kod mnogih svečanih ceremonija utonu kandidati u mističan san, iz koga se bude kao novi ljudi. Mladež prolazi kroz san, grob i smrt, da se probudi na nov život, a sve je to tek primjena misli i predočaba iz mjesečeve mitologije. Dok traje posvećenje, mladež kao da je umrla mističkom smrću, daleko je od zemlje, blizu carstva duhova. To se pokazuje i izvanjski. Tjelesa su im sablastno oslikana, a govore nekim tajnim jezikom. I vladaju se čudnovato — drukčije no što bi to odgovaralo zemaljskom pravnom poredku. Kad se mladež konačno vraća u svoje selo, slave njihov »preporod« velikim svečanostima. Mladići se i djevojke pretvaraju, da su zaboravili svoj prijašnji život, imaju i nova imena, koja su primili kod posvećivanja. Uobće se drže kao novi ljudi, koji su se vratili u ljudsku zajednicu iz škole svoga praotca i pramajke.

Osnove je matriarhatskih ratarskih kultura jasno obilježio ženski duh. Ženin gospodarski položaj, koji je stekla odkrićem kako se obrađuje zemlja, određuje i njeno značenje u socialnom i religioznom životu. Dok se u starim kulturama, upravo »prakulturama« zameću sile, koje će oblikovati sav budući

kulturni razvitak, dotle kulturne osnove u području tropskih ratarskih kultura dobivaju sve više jednostran ženski biljeg, što je i razumljivo, kad se uoči, da je tu žena utjecajnija od mužkarca. Žene su toliko jake, da se i mužkarci i pored toga što se opiru u svojim družbama, služe još i posve ženskim sredstvima (maske, sablasti, kult lubanja), da slome žensko prevlašće. Kult »matere zemlje« kao i religiozni oblik mjesečeve mitologije jasno pokazuju svoju žensku prirodu, pače i samo najviše biće dobiva sve više ženski karakter. Kako je u starim kulturama pored različnih predočaba o čarolijama važno i vjerovanje u najviše biće, to mu sad na ženski način pridaju zemlju kao sestru, kćerku ili ženu. Pun mjesec znači dobro i liepo, a mlad predstavlja glupo ružno i zlo, pa tako ta dva mjesečeva oblika utiru putove dualizmu, koji pomalo potiskuje misao o jednom najvišem biću. Iz vjerovanja o dušama i duhovima niče sve više sablastnih čarolija, koje podpuno zaokupljaju unutrašnji život. Tu je sad pogodno tlo za umjetnost, koja će stalno pojačavati svoje demonsko djelovanje, stalno se vraćati smrti kao svom motivu i stalno se opirati čistom razumskom razmatranju.

Patriarhatski narodi i kulture

Mužkarac je svojim duhom prožeo drugu moćnu kulturnu granu, koju čine lovačke i stočarske kulture. I te su se razvile neposredno iz »prakultura«, pa bismo mogli govoriti o sve većem razdvajanju obih polova kulturne oblikovne volje, o procesu, koji je sigurno trajao dugim vjekovima. Uvjeti su za ovo rašljanje već u gospodarskim prilikama »starokulturnih naroda«, gdje je žena skupljala biljnu hranu, dok se mužkarac brinuo za meso. Izprva se lov u mužkaračkim kulturama lovačkih naroda nije mnogo razlikovao od lova kod starokulturnih naroda, pa su ti lovci bar izvanjski vrlo nalik na prakulturne lovačke i sabiralačke narode. Tek kad su bolje upoznali različne osobine same divljači, razvili su i bolje lovačke metode, ali su nadošli i na neke magijske praktike. Te su se magijske praktike kasnije razvijale uporedo sa sve većim značenjem čarolijskih predočaba. Ipak treba spomenuti, da su lovačka čaranja prastara, jer ih ponegdje nalazimo i kod različnih naroda »stare kulture«.

Bečka je »kulturnohistorijska« škola (Schmidt – Koppers) traživala pitanje o podrijetlu stočarstva i pitanje o čistoj stočarskoj kulturi. Uzgajanje se sobova i konja kao najstarije stočarstvo nastavlja neposredno na arktičke lovačke metode, pa je tako nastalo bez onih magijsko-religioznih uzroka, kojima su ga nekada tumačili. Tako na pr. nije Ed. Hahn mogao zamisliti

prielaza iz primitivnoga lova u stočarstvo, pa je držao, da su stočari tek degenerirani ratari. Tvrdio je, da je stočarstvo nastalo u Mezopotamiji, gdje da su ga potaknuli neki magijsko-religiozni običaj »plužne kulture«. Neki su opet držali, da lovac misli jedino kako će ubijati divljač, dok je stočar pun brige za svoje stado, pa da se tako lovačko i stočarsko mišljenje nikako ne slažu. Tako ne bi već psihologijski bilo moguće, da od lovaca postanu stočari. To se shvaćanje međutim ne osvrće na sve stvarne prilike kod primitivnih lovaca i sakupljača hrane. Nigdje ne nailazimo na bezsmisleno ubijanje divljači u velikim masama, već i zbog toga, što su stariji lovački i sakupljački narodi, imali vrlo manjkave i nedostatne lovačke metode. I još nešto, što je možda mnogo važnije! Kod Bušmana u južnoj Africi kao i kod nekih australijskih plemena nailazimo na duboku povezanost ljudi i životinja, na njihovu neobičnu životnu zajednicu, koja se ukazuje i u različnim životinjskim mitovima, u umjetnosti (pećinske crtarije i slikarije) i u samim lovačkim običajima. Svagda paze, da ne ubiju ni jedne životinje više, no što je potrebno. Vidimo to jednako kod plemena s Ognjene Zemlje, kao i kod Eskima, Australijaca, Tunguza, Samojeda, Bušmana i različnih sjeveroameričkih Indijanaca. Iskonski motivi za ovo prvo stočarstvo nisu ni u nekoj namjeri, da dođu do mlieka ili do životinja za jahanje, a jednako nisu ni u poznatoj sklonosti mnogih prirodnih naroda da njeguju mlade uhvaćene životinje. Ni samim se totemizmom ne može protumačiti kako je započelo stočarstvo.

Djelovali su posve triezni gospodarski razlozi, koji su ponukali centralnoazijske lovačke narode, da primame velika krda i da ih u svojoj blizini priviknu na čovjeka. Muhe, koje ljeti muče stada sobova, losova, goveda i konja, nagone te životinje, da se prikuče vatri, da bi se u

dimu nekako oslobodile svojih mučitelja. Još i danas mame Jakuti, Čukči i sjeverni Tunguzi vatrom divlje sobove-mužjake, da oplode pitome ženke. Sve nam to pokazuje, da se najstarije stočarstvo moglo razviti iz lova »starokulturnih« naroda. Tek kasnije su možda kod uzgajanja goveda i svinja pridošli i neki magijski razlozi.

Obitelj i rod, kako ih nalazimo u »starim kulturama«, postaju kod stočarskih plemena još utjecajniji, još važniji. Tu se obrazuju zadruge, »velike obitelji«, jer oženjeni sinovi ostaju sa svojom obitelji kod otca, a taj je absolutan gospodar svih članova. Vjerojatno su i tu djelovali gospodarski razlozi, jer bi pojedinim obiteljima bilo gotovo nemoguće, da očuvaju velika stada. Manja stada, recimo izpod 100 grla, ne mogu opet prehraniti nešto brojniju obitelj, pa bi se ta morala priključiti nekoj moćnijoj obitelji, da se nekako prehrani. Oštro se izticanje mužkarčeve linije pokazuje i u tome, što je prvorođeni sin povlašćen i gospodarski i socialno. Kad umre starješina, preuzme njegov prvienac svu vlast u zadruzi i vodi je u otčevu duhu.

Vidimo, kako se težište u ovoj kulturi pomaklo na mužkarčevu stranu. Mužkarac kao stočar i pastir postaje glavni hranitelj, jer se brine za meso, krv i mlieko. Biljke su tu sporedniji ili obilatiji pridodatak, ali nikako ne služe kao glavna hrana. Tako i žena nije odlučniji gospodarski faktor, pa se više zanima kućnim poslovima: priprema hranu, gradi šatore i njeguje djecu. Ipak nije robkinja, ali svakako utječe mnogo manje na socialni i religiozni život, nego u matriarhatskim kulturama. Evo, tako je jasno, da je pastirska kultura (Samojedi, Kirkizi, Tunguzi, Čukči, Korjaci, Mandžu, Jakuti, Tanguti, Mongoli, Kalmici, Burjeti, Turkotatari, Mađari, Finci, Laplanđani, Indoevropljani, Hamitska i semitska plemena u Africi) više mužkaračkoga karaktera, koji se i pokazuje u različnim pojavama te kulture.

Jačanje zadruge sprečava izprva razvitak državne ideje. Sviestno skupljanje zadruga u plemenske sklopove s poglavicom na čelu, tek je u zametcima. Slobodno selenje pojedinih zadruga, koje traže pašu za svoja stada i velike udaljenosti smetaju, da se pojedine zadruge jače povežu. Država je tu tek plemenski savez, a to će reći, da se u plemenu sjedinilo nekoliko zadruga, koje su sačuvale podosta svojih prava. Gotovo je čitavo pravosuđe u njihovim rukama (krvna osveta) dok pleme uređuje pravo vlastničtva na pašu, izravnava sve imovinske sporove između zadruga i zaštićuje čitavo pleme od napadaja stranih plemena. O svim tim pitanjima odlučuje poglavica i skupština najstarijih zadružnih starješina ili svih slobodnih mužkaraca. Tako se na tom stupnju državnoga razvitka jasno pokazuje neki prvobitni demokratski individualizam.

Kako plodne krave povećavaju broj grla, množe blago, kako opet s druge strane mogu nezgode, pošasti i otimačine za kratko vrieme uništiti i najveća stada, to se sad u tim kulturama odlučno iztiču pojmovi o bogatstvu i siromaštvu. Osiromaši li bilo s kakve nezgode neka zadruga, to njenim članovima ne preostaje drugo, nego da odu u službu bogatijoj zadruzi. Tu oni pomažu timariti blago, vrše nizke zanatlijske poslove ili obrađuju zemlju, što je pastirima osobito težko, jer te poslove preziru. I čitava plemena mogu izgubiti svoju samostalnost, kad osiromaše, pa su primorana, da zatraže zaštitu bogatijih i moćnijih. Težnja se za bogatstvom i moći očituje u dalekim osvajačkim pohodima nomadskih naroda, kojih je aristokratsko biće kao stvoreno da vlada i organizira. Ti su pastirski narodi doista i odigrali značajnu ulogu kod osnivanja moćnih carstava. Njihov ih je nomad-

ski život već rano naučio, da u kratko vrieme prođu kroz velika prostranstva i da se okoriste spretnošću, koje nisu imali sjedilački narodi, vezani za grudu. Mongolska i turska plemena, koja su prohujila kroz Kinu, Indiju, Perziju, Malu Aziju i Evropu, pokazuju, koliko je nemiran i borben duh tih azijskih nomadskih pastira, kojih je prvi čin bio, da pretvore procvala kulturna mjesta u hrpu zadimljenih ruševina. Iako su ti pastiri bili sposobni da osnivaju države, t. j. da za svoje svrhe upotrebe sjedilačke životne i kulturne odnošaje, ipak ih ne možemo smatrati kao prave nosioce kulture. Njihovi su osvajački pohodi doduše mnogo pridonieli, što su nastale starije visoke kulture, ali su oni sami imali podosta kulturnih nedostataka.

Triezno shvaćanje čitavoga života u patriarhatskim kulturama, trieznost, koja se pokazuje i u religiji i umjetnosti, sušta je protivnost onoj osjećajnosti, koju zapažamo u matriarhatskim kulturama. Ratarska i pastirska kultura dva su pola, između kojih se kreće kulturno zbivanje. U neprestanom prevraćanju i novom stvaranju mnogobrojnih kulturnih mješavina, u tim dvjema krajnostima kulturnoga razvitka, osjeća se razračunavanje dviju moći, što se i privlače i odbijaju. Ratarska i pastirska kultura, ako se i protive jedna drugoj, ipak su i upućene jedna na drugu. Polarnost se dvaju spolova mužkoga i ženskoga, pokazuje i u kulturnom stvaranju.

Vjerojatno je već misaonost sjedilačkih naroda (nazori o duši, poštivanje predaka) potakla totemističke predočbe, koje često nalazimo kod razvijenih lovačkih naroda, ali i kod matriarhatskih ratara. Totemističko je naziranje u neku ruku paralela poštivanju predaka u matriarhatskim kulturama, tek tu predak nije čovjek nego životinja. Lako je pomisliti, da je totemizam tvorevina lovačkih naroda, budući da su ti već u starim kulturama bili blizki životinjama. Sama rieč potječe iz

jezika indijanskoga plemena Odjibway-a, koje živi u Sjevernoj Americi. Izvodi se iz rieči »totam«, što znači klan (rod ili zajednica više rodova). U novijoj se etnologiji međutim uzima rieč totemizam, da se obilježi nazor, po kome neka skupina izvodi svoje podrietlo od jedne određene životinje, kasnije i od koje biljke, različnih predmeta ili pojava. Čovjek kao da osjeća neko srodstvo sa životinjama (vjerovanje u zajedničko podrietlo) ili bar vjeruje, da mu je predak bio u prijateljstvu s totemom, koji mu je svagdje bio na pomoć. Članovi se iste totemske grupe zovu po svom totemu, smatraju se kao rođaci, pa među njima ne može biti braka. Tako na pr. ne smiju mužkarci iz zmijskoga totema uzeti žene, koje izvode svoje podrietlo od zmije, nego ih moraju potražiti u drugom kojem klanu (klanski totemizam) ili plemenu (plemenski totemizam). Zbog toga srodstva sa životinjama, ne smije nitko ubiti životinje svoga totema, ne smije je jesti, pače niti dodirnuti. Obično se totem nasljeđuje u mužkoj liniji, ali ima i iznimaka, gdje djeca primaju totem svoje majke (Australija, Južna Amerika). Bilo bi pogrešno, kad bi netko držao, da su sve pojave toga vjerovanja u totem svagdje tako izrazite, kao što smo ih ovdje prikazali. Različni korieni, iz kojih je niknuo totemizam, uzrokom su, što su mu pojave mnogolike i što ima prava zbrka raznovodnih, a često i protivnih varijanata i dotrajalih oblika.

Totemizam je odlučan činilac u religioznom i socialnom životu mnogih naroda, a naći ćemo ga gotovo na čitavoj zemlji: u Africi, Australiji, Melaneziji, Prednjoj i Stražnjoj Indiji, u Sjevernoj i Južnoj Americi. Pače je i u samoj staroj Evropi ostavio podosta tragova. Jednako i u Indoneziji. U starim visokim kulturama ima također totemističkih predočaba, tako na pr. u Egiptu, Peru-u i prednoj Indiji (kaste).

Totemizam snažno sabire i zbija ljude u skupine. (Klanski ili plemenski totemizam. Klanu ili plemenu je totem ponajčešće neka životinja, rjeđe neka biljka ili predmet). Uzrok će biti, što su mužkarci primorani, da se udruže u grupe i saveze, a to opet pojačava osjećaj, da su članovi jedne zajednice. Tako je sad tu važniji mužkarčev seksualni život, a i odjelenost je obaju spolova oštrija. Dok se u matriarhatskim kulturama iztiče ženski spolni život — što se vidi osobito kod posvećivanja djevojaka i kod svečanosti, kojima slave prvu menstruaciju — u patriarhatskim se sve to potiskuje, pa se i svečanosti kod prve menstruacije drže samo u obitelji. U javnom su životu ti događaji bez ikakva značenja. Drukčije je s dječacima. Mužkaračko se družtvo brine za njihov odgoj, pa ih odkida od obitelji, koja im postaje gotovo tuđa. Tako se jasno razabira neprijateljsko držanje prema obitelji, držanje, koje slabi njen utjecaj i sapinje ženski smisao za obitelj.

Mladiće svrstavaju u »dobne klase« (Altersklassen) i odvode u momačke kuće, gdje stanuju daleko od svojih. Kad je tako mladić primljen u četu mladih ratnika, nije više podložan svojoj majci, pa i ne stanuje u kolibi sa ženama. Mnoga australijska plemena traže, da se mladići klone ženskoga i dječjega društva, a neka afrička plemena pokazuju simbolički, da je iz djeteta postao mužkarac tako, što dječaci dolaze na svoje posvećenje u ženskim haljinama, koje onda skidaju u mužkaračkom družtvu.

Posvećivanje je velika prekretnica u životu svakoga mužkarca. Tom ceremonijom postaje mladić ravnopravan član mužkaračke zajednice svoga plemena. Najjasnije su među svim afričkim narodima izgradili sistem dobnih klasa, Massai, nekada divlji i strašni otimači blaga u iztočnoj Africi. Dječak ostaje kod roditelja do svoje 12. ili 16. godine života. Tada

ga zajedno s njegovim vršnjacima svečano obrezuju. Obrezivanje je gotovo najvažnija ceremonija kod iniciacionih svečanosti u doba puberteta, a pri tome mu još osakate zube i probuše uši. Dječaci poslije toga žive neko vrieme u šikari, daleko od odraslih, dok im rane ne zaciele. Kad se vrate iz šikare, primaju ih u ratničko naselje (Elmoran). Tu žive razuzdanim životom s djevojkama, koje vrlo rano dolaze k mladićima. Svaki ratnik ima svoju djevojku. Dok je kod kuće, stanuje djevojka s njim i brine se za njegovu stoku, ali ostavi li on ma i na jedan dan ratnički logor, može djevojka sebi odabrati drugoga momka. Ratnici se hrane mliekom i mesom goveda, ovaca i koza. Osobito su ugledni oni ratnici, koji odudaraju od ostalih svojom srčanošću i tjelesnom snagom. Oni vode u ratu, a kao znak svoje časti nose kod plesa i u borbi velika zvona na nogama. Po tim se zvonima ravnaju pojedini ratnici, da ne zalutaju, i čitava četa, da se ne raspe. Glavno je zanimanje tih zadrijaka bio rat i otimačina stoke. Kad ratnici jedne dobne klase opaze, da više nisu onako pravo za rat, stanu konačno pomišljati na ženidbu. (Jednoj dobnoj klasi pripadaju svi mladići, koji su bili obrezani u određenom vremenskom razmaku od nekoliko godina). Kad su od poglavice dobili dopuštenje, iztupaju neposredno prije ženidbe iz ratničkoga saveza. Svoje će napuštanje ratničkoga života najaviti gozbom, na koju pozivaju i mlade ljude iz najbližih logora. Tu se časte mesom jednoga ili više goveda. I poslije te gozbe može ratnik sudjelovati u pohodima, ako hoće. Obično se ipak oženi i provodi život starih ljudi.

Takve i slične ustanove vežu mlade ljude neobično čvrsto za pleme, za njegove interese i tradicije. Kako su tu i osnove tajnih i mužkaračkih družba, to postaju po svom socialnom značenju žarišta religioznoga života, koji je protkan vjerom u čarolije, a ponešto i animističkim idejama.

Ma koliko se površnom pogledu i činilo, da su čaranja i magija nešto nadprirodno, ipak vuku svoj korien iz razuma, koji znatno odudara od osjećajnoga mišljenja u ratarskim kulturama. Značajno je, što čaranja zaokupljaju mišljenje primitivaca već i u »prakulturama«, pa ipak i tu podpuno poznaju kauzalno, razumsko mišljenje (spajanje uzroka i posljedica). Vjerovanje u čarolije i kauzalno mišljenje kao da se razvijaju jedno uz drugo. Ta se uporednost najbolje vidi kod liečenja različnih bolesti. Prelome kosti i rane, lieče stvarno bez čaranja, očito stoga, što poznaju uzroke. Čaranjem lieče tek one bolesti, kojima primitivci ne mogu odkriti pravih uzroka, jer im nedostaje načina i sredstava. Ali i tada nisu čarolije nešto nadprirodno, jer primitivac misli, da će nekim određenim načinima i ceremonijama moći utjecati na »poznate« sile, koje djeluju u svim bićima i stvarima. Vjerovanje u čarolije priznaje, naime, samo one moći, koje se nalaze u opipljivoj materiji, pa čovjek može njima upravljati kako hoće. U neku je ruku čarobnjak rođen empirik, koji sve svoje spoznaje gradi na izkustvu. Uporedimo li animistički nazor s vjerovanjem u čarolije, vidjet ćemo, da animizam predaje ljudsku sudbinu u ruke nadzemaljskih sila, da se tu čovjek pasivno i osjećajno podaje mističkim moćima, dok se naprotiv u čaranju pokazuje, kako samosviestno i aktivno čovjek zahvata u svoju okolinu, kako je u njemu prevagnulo triezno, razumsko mišljenje. Obično drže, da je čaranje izazvalo onu bolest ili smrt, kojima ne mogu dokučiti neposredna uzroka. Primitivci vjeruju, da je neki neprijatelj ubacio ili učarao u bolestnika kakav čvrst i tvrd predmet, koji je uzročio bolest. Treba dakle taj predmet izvaditi iz bolestnikova tiela, i to posve prirodnim sredstvima: glađenjem, trljanjem i osobito sisanjem. Konačno će čarobnjak i pokazati uzročnika: obično kamen ili kost. Ponekad djeluje i sam postupak sugestivno na bolestnika, pa taj zaista i ozdravi. Ako sve praktike ostaju bez uspjeha, znači, da je vračevo čaranje bilo preslabo. Neuspjeh nikako ne slabi vjere u čaranje. Ovako su grubo-čulno shvaćali bolest i danas izumrli Tasmanci, o kojima se pripovieda, da su se ranjavali, kako bi materialan uzročnik izašao iz tiela ili iztekao s krvlju. Kad već bolest može izaći kroz svaki otvor na tielu, logično je, da štetočine mogu kroz otvore i ući. Zbog toga se i često kite osobito opasni otvori različnim ukrasima. Nosni klinčić, što zatvara nozdrve, sprečava zlim čarolijama da uđu u tielo.

Među različnim je vrstama čaranja najznačajnije čaranje po analogiji. Tu djeluju nekim prikladnim postupkom ili nasljedovanjem, pri čemu je i opet odlučno vjerovanje u neku obću silu. Svaki predmet i svako biće ima svoju određenu moć. Tako se i čovječja »životna snaga« nalazi u čitavom tielu, djeluje u svakom njegovom najmanjem i najneznatnijem djeliću. Ona je u kosi i u noktima jednako kao i u glavi, u srdcu ili nogama. Uspije li čarobnjaku da se domogne kose ili čega drugoga, to je time uzeo i čitava čovjeka pod svoju vlast. Zakopa li to sad ili spali, to time uništava »životnu moć«, pa tako strada i sam čovjek: počinje polagano slabiti i propadati. Što trpi i snosi dio, osjeća i cjelina. Od životne snage poprimaju nešto i svi oni predmeti, koje je čovjek dodirnuo, pa tako mogu ostatci od jela, odjeća i t. d. donieti nesreću, ako ih nađe i upotrebi zao čarobnjak. Stoga urođenici dobro paze, da gdjegod iz nehaja ne ostave odrezane nokte, kosu ili što slično.

Na takvim se predočbama osnivaju i sva lovačka čaranja. Često nalazimo kod primitivnih lovačkih naroda običaj, da prije lova nacrtaju u piesku lik neke divlje životinje, u koji onda gađaju strielama ili sulicama. Ti lovci vjeruju, da će im taj simbolički postupak osigurati sreću u lovu. Lik je

kao prava životinja. I kako je pogodio sliku, tako će sigurno od njegova pogodka pasti i zbiljska divljač. Možda su za takva čaranja služile i mnoge pećinske slikarije u jugozapadnoj Evropi (Španija i Francuska) kao i već pomenute bušmanske slike u južnoj Africi.

Slično saziva čarobnjak i kišu, kad »zalijeva kamenje« vodom, ili kad prosipa vodu u pravcu odakle očekuje kišu. Ima bezbroj načina kako sazivaju kišu ili mame lovačku sreću. I u Evropi se sačuvalo podosta takvih starih predočaba. Tako treba spomenuti »dodole« u balkanskim zemljama. Kad zategne suša, svuče se jedna djevojka do gola, uveže i obloži različnom travom i cviećem i pođe s drugaricama kroz selo, gdje je suseljani polijevaju vodom. Istom krugu predočaba pripadaju i mnoga ljubavna čaranja, kao i čarolije, kojima utječu na plodnost i porođaje.

Tim su nazorima srodne i polinezijske predočbe o Mani i tabu. U naučanju o Mani govori se o moćima nekih određenih predmeta. Ali i te moći nisu nadprirodne, nego tek izvanredne. Prema vjerovanju Papua na Novoj Gvineji svako je biće prožeto i kao izpunjeno duševnom tvari — Manom. Manu mogu oteti i prenieti na druga bića, pače i na stvari. Slične predočbe o Mani imaju i Irokezi u Sjevernoj Americi, gdje je zovu Orenda. Orenda je neka neodređena, bezlična čarobna sila, koja je svojstvena svim stvarima, bićima, prirodnim pojavama i djelatnostima. Ta ista sila je kod Algonkina »Manito«. I nije svemoguća i sveprisutna, nego je vezana za neko mjesto, na nju se može i utjecati. Čovjek će nastojati da različnim čaranjima oslabi neprijateljske Orende, a sebi da pribavi što moćniju. Prema vjerovanju Indijanaca osobito su jake životinjske čarobne moći, koje uzroče neke prirodne pojave tako: orlova moć grom, zečeva praskozorje, a sovina suton. Životinje utječu i na usjeve, koji tada

ili uspievaju ili propadaju. Od tih se predočaba lako stvara ideja o nekoj cjelokupnoj magijskoj moći, o »Kiči manito«, kako je nalazimo kod nekih sjeveroameričkih Indijanaca.

Vrlo su različni i mnogobrojni tabu-propisi, koji proizlaze iz čistoga vjerovanja u čarolije ili iz božanskoga, demonskoga i duševnoga kulta. Tabu je moć ili sila, koje se treba kloniti, jer svaki dodir može donieti neko zlo. Osobito se plaše mrtvih, bježe od svega što je njihovo ili oko njih, jer se boje mrtvačeve zarazne moći. Često su podvrgli udovicu i čitavu obitelj, a ponekad i čitavo pleme nekim određenim korotnim tabu-propisima. Osobito paze, da se ne dotaknu mrtva tiela. Ako je netko već dirnuo mrtvaca, tad se ne smije više sam hraniti, nego ga hrane i poje kao malo diete. Kod Kanibala je na Fidži otocima bilo posebnih vilica, kojima su kod gozbe držali ljudsko meso, jer je dodir ljudskoga mesa rukom bio tabu. Kad je već tielo običnoga čovjeka nabijeno jačom Manom nego što je Mana drugih bića i stvari, kako li je ona tek moćna kod poglavica i knezova? Tabu proniče poglavice i knezove toliko, da su i sami tabu. Još je jači tabu vrhovnih kraljeva na otocima. Ti su kraljevi bilo toliko sveti, da je sve što su dirnuli, postalo tabu za obične smrtnike. U staroj je samoanskoj religiji bilo mnoštvo bogova, koji su se otjelovili u nekim životinjama i biljkama. Vjernici ih nisu ubijali ili uživali, jer su bile svete, bile su tabu. Te nas predočbe podsjećaju na totemističke ideje, jer je i u totemizmu bilo takvih zabrana.

Osvrnemo li se na različne predočbe o čaranju, zapazit ćemo ponegdje i utjecaje animističkih ideja iz ratarskoga nazora na sviet. Osobito se u totemističkim miešanim kulturama osjeća, kako su srasle matriarhatske i patriarhatske predočbe, dok su pastirske kulture mužkaračkoga obilježja mnogo čistije. Misaona trieznost pastirskih kultura upravo odskače od

osjećajnih tvorevina religioznoga života mladih ratarskih kultura. Ipak je vjerovanje u čarolije i tu sačuvalo svoje sređene razumske osnove. Međutim će i to vjerovanje uskoro podleći došaptavanjima animističkoga mišljenja, pa će se njegova nekadašnja triezna čistoća premetnuti u najluđe sablastne tvorbe ljudske mašte.

Svakako su totemistički nazori dali mnoštvo umjetničkih poticaja, a i samo je doživljajno tlo bilo vrlo povoljno. Dok se u pastirskim kulturama slabo mari za umjetnost, u totemističkim se lovačkim i ratarskim kulturama razvija bujni umjetnički život. To najbolje dokazuju sjeverozapadni američki Indijanci (Tlingit, Haida, Nutka, Kvakiutl i dr. Ta se plemena pored ribolova zanimaju i razbarenjem u drvu, a stvorila su umjetnička djela, kojih je bogata i čudnovata ornamentika složena od ljudskih i životinjskih motiva (dabar, medvjed, sabljarka, morski pas, jastreb, orao, gavran, žaba i t. d.). Među tim su djelima najznačajniji »totemski stupovi«, koji su upravo srasli s totemizmom. Svako se pleme dieli na nekoliko matriarhatskih genta, klanova, a svaki klan ima neku životinju kao totem. Već je njihov mitski praotac imao svoj totem. Taj totem tatuiraju na svom tielu i na svim predmetima. Veliki »totemski stupovi« povezuju praotca s različnim životinjama, a u maskama se također očituju totemističke predočbe. Tako se u drvenoj maski-preklapuši (Klappmaske) kod Kvakiutl Indijanaca vidi izpod raztvorene životinjske glave ljudska glava. Taj se oblik maske osniva na vjerovanju, da svaka životinja ima svoga sablastnog čovjeka-dvojnika. Plesač zatvara i otvara masku, što djeluje strahovito na gledaoce. Te su doista vriedne umjetnine izrasle iz matriarhatskih predođaba jednako kao i kod Polinezijaca, kod kojih se likovna umjetnost javlja samo ondje, gdje je potiču matriarhatski životni oblici (Iztočna Polinezija i Nova Zelandija).

Poštivanje mrtvih i predaka daje jak zamah umjetničkom stvaranju, koje oblikuje bezbroj kipova. U totemističkim kulturama ima značajnih životinjskih plastika, dok patriarhatske pastirske kulture ne pogoduju pravoj likovnoj umjetnosti. Tu se zato razvio umjetnički obrt. Oruđe i posuđe je kod pastira po svom obliku i ljepoti mnogo savršenije nego u drugim kulturama, iako ponajčešće nema nikakva izvanjskoga ukrasa. Triezno mišljenje, izticanje mužkosti i ratničkoga duha, težnja za osvajanjima, a ujedno i sam nomadski način života, sprečavaju bujniji razvitak osjećajne umjetnosti.

I kako je mjesečev kult značajno obilježje matriarhatskih kultura, tako se u patriarhatskim kulturama ističe sunčev kult, kult nebeske luči, koja je izvor svih prirodnih sila, sve ljepote i vječnoga života. U svojoj je punoj snazi, kad je mladenački svježe jutarnje sunce. Kod Kirkiza je morala mladenka prvoga jutra svečano pozdraviti sunce na izlazu, a kad bi prvi put ušla u mužev šator, priniela bi meso i mast kao žrtvu vatri. U mitologiji je gotovo svih sjevernjaka sunce najviše božanstvo, jer donosi samo dobro, pa se stoga njega i ne boje. Sunčev se kult osobito razvio u staromexičkim i staroperuanskim visokim kulturama, u starom Egiptu i kod indoevropskih naroda, dakle svagdje, gdje su sudjelovali totemistički, patriarhatski i pastirski elementi. Gdje se kod iniciacionih svečanosti (posvećivanja mladoga naraštaja) javljaju običaji sunčeve mitologije, glavni im je smisao u motivu bezsmrtnosti, a ne u motivu preporoda, koji je suština mječeve mitologije. Kandidati postaju slični obogotvorenom sunčanom junaku time, što im spale ili izčupaju kosu i dlake, što ih bojadišu crvenom bojom ili namažu krvlju, te su kao bezračno, crveno jutarnje sunce. Predak i sunce su jedno. Lav, vuk, orao, soko i jastreb sunčeve su božanske životinje, a kralj-bog je u mnogim starim visokim kulturama upravo

sunce, koje sve nadmašuje svojim sjajem, koje sve izpunja svojom krasotom. Sunčevi su kraljevi u starom Egiptu imali u svom grbu kobca ili sokola, ili opet krilatoga lava ili sokola s lavljom glavom. I Inke su u Peru-u bili kao sunčeva otjelovljenja, dok je njihova sestra-žena bila mjesec. Kod indoevropskih naroda potječe mnoštvo predočaba i običaja iz sunčeve mitologije. Tako na pr. zamišljaju, da sunce putuje kao točak na kolima, koja vuku konji, a magijski utječu na nj tako, da nasljeduju tobožnje njegovo skakutanje, plesanje i njihanje na početku proljeća u doba prekretnice, da pale ljetne kriesove, slave ljetne usjevne svetkovine, priređuju igre s plamenim koturima, igre s loptom, različne utrke i t. d. Sunčev se kult ne može odieliti od kulta svete vatre. Bit će, da je poštovanje svete vatre, koja čisti, nastalo u sjevernijim krajevima, gdje je zbog podneblja vatra elemenat, koja donosi sreću i blagostanje. Poštivanje božanskoga sunca i svetost kućnoga ognjišta najstarije su religiozne predočbe iz indoevropskoga doba, a i sve pastirske kulture, pa i centralnoazijske i afričke (Hamiti), poštuju vatru i u svjetovnom i u religioznom životu. Podržavanje svete vatre (Vestalinke u Rimu) nalazimo kod Herera i još nekih južno-afričkih stočara, podržavali su je i u svim velikim propalim državama afričkih kraljeva, a taj se običaj nadovezuje na običaje kontinentalnih azijskih stočara.

Širok i kao bezkrajan prostor stepskih područja i visoko nebo utjecali su na religiozne nazore stočarskih nomada. Jednako su svesilnom nebu podlegla i pustinjska plemena. Tako se obličje najvišega bića sve više slieva s nebom, dok konačno nebo i bog ne postanu jedinstven religiozni doživljaj, u kome se ogleda neizmjerna stepa. Altajskim su pastirskim narodima najviše biće i nebo tako srašćeni, da ih zovu jednim imenom. U staroturskim se napisima pominje najviše božanstvo kao nebeski knez, kao začetnik svega što postoji, kao otac i majka ljudskoga roda. Iste nazore nalazimo i kod svih tursko-mongolskih naroda. Svoj zemaljski poredak, razlike između siromašnih i bogatih, neznatnih i uglednih, prenose stočarski narodi i u prostrano nebo, gdje ima najviši bog iznad drugih nižih. Sibirski Tatari, Kirkizi i Jakuti vjeruju, da ima sedam božjih sinova, koji su u neku ruku otčevi pomoćnici. Tim su predočbama azijskih naroda: Turaka, Mongola i Kineza srodne i neke religiozne tvorbe indoevropskih naroda, pa i tu vlada najviši nebeski bog uz mnoštvo nižih bogova određenih svojstava. Kod pastirskih je naroda nazor na sviet širok i obuhvatan, svietao i čist, pa zasjenjuje sve religijske tvorbe, koje nastaju iz vjerovanja u duše i čarolije.

Sviet su patriarhatskih kultura najjasnije ocrtale i ostvarile starije pastirske kulture, gdje je mužkarčev duh odlučno utjecao na čitav razvitak. Stočarske su kulture po svojoj duhovnosti i osjećanju prava opreka ratarskim, biljogojskim matriarhatskim kulturama, koje su srasle s materom zemljom. Nebo i zemlja su pastirima u plemenitom natjecanju, jedno se ne može bez drugoga niti zamisliti. Totemistička je duhovnost između ta dva oprečna pola, jer se u njoj združuju obilježja mužkaračkoga i ženskoga karaktera.

Upoznali smo dosada u osnovnim crtama glavne činioce kulturnoga oblikovanja, a sad ćemo u starim visokim kulturama vidjeti, kako su se te obje sile spletale i zajedno djelovale. Put je u visoke kulture težak, a može se prevaliti, ako se skupe sve stvaralačke moći.

Na razvalinama starih visokih kultura

Već su od najdavnijih vremena stare visoke kulture naplavljivale Afriku i taložile se na tom crnom kontinentu. Kako je blizu Iztoku, to je odanle često primala poticaje na više životne oblike, upijala je kulture svietloputih naroda kao spužva, a ove su u toj golemoj zemlji polagano poprimale crnački karakter, čim bi se prekinula živa spojnica sa susjednim kontinentom. Promatramo li Afriku kulturnohistorijski, to ćemo vidjeti, da je stalno primala, a gotovo ništa davala. I samo je prastaro carstvo egipatskih faraona područje, na koje je utjecala zapadna Azija, a nije rađalište samonikle orientalne kulture.

Pogledajmo Aksum, sveti grad starih Etiopljana, Aksum, koji je Rim i Jeruzalem abesinskoga kršćanstva. Taj je grad šestnaest kilometara zapadno od Adue, na sjevernom rubu plodnoga zaravanka. Tu je nastalo abesinsko kršćanstvo, tu je najsvetija crkva i najsvetije narodno blago — zavjetna škrinja sa zakonskim pločama, koje je jednom na brdu Sinaju primio Mojsija iz Božjih ruku. Littmann, najbolji poznavalac toga grada, piše, da su u najstarija vremena u Aksumu vladali kraljevi, da je bio sjajna priestolnica s palačama i golemim »stelama«. I kasnije su kraljevi dolazili na pomazivanje i krunidbu, premda se tad već težište aksumskoga kraljevstva pomaklo na Jug. Aksum je častno mjesto kao srednjovjekovni

Rim, u koji su polazili carevi »svetoga rimskoga carstva njemačke nacije«, da ih pape pomažu i okrune.

U gorovitu su Abesiniju još u nezapamćena vremena provalili iz južne Arabije hamitski narodi i tu se pomiešali sa starosjedilačkim negritskim plemenima. U jugozapadnoj Arabiji, u Jemenu, razvila se već u prvom tisućljeću prije Krista visoka kultura, a kako je taj kraj bio prenapučen, to je odtisnuo suvišak svoga ljudstva na susjedni kontinent. O tom Jemenu ima mnogo priča, a stara je zemlja Minejaca i Sabejaca, kojima je vladala »kraljica od Sabe«. Živa je trgovina sa Sirijom, Mezopotanijem, Egiptom, Etiopijom i Indijom nagomilala veliko bogatstvo, pa se ne treba čuditi, što su najnovija iztraživanja utvrdila, da je u južnoj Arabiji bilo razkošnih gradova s visokim mnogokatnicama, koje danas prekriva pustinjski piesak.

O staroorientalnoj kulturi tih gradova govore sabejski nadpisi, veličanstveni hramovi i terasasti vrtovi, za koje su nakupljali vodu iza moćnih nasipa. O toj kulturi govore i »stele«, golemi monoliti. Tu su stanovali duhovi, a tu su im prinosili i žrtve na oltarima, što su bili izpred tih kamenitih stupova. Kako je najveći visok 24 m., to je i samo njihovo podizanje pravo tehničko čudo, a obrađivanje takva diva iz stiene svakako veliko djelo ondašnjega doba. Aksumske su »stele« gradili na katove, te se čini, da su tovarili kat na kat kao ono kod mnogokatnica u južnoarabskim gradovima. To gigantsko nadograđivanje kata na kat podsjeća živo na biblijsku priču o babilonskom tornju. I doista, aksumske »stele«, kao da ponešto liče na impresivne asirske i babilonske spomenike, a sigurno su zamislili, da podignu te kamenite divove, jer su poznavali egipatske obeliske. Na vršku je egipatskih obeliska bio šiljak od kovine, a kod »stela« na katove u Aksumu metalna ploča s mjesečevim srpom, poganskim simbolom. Sve

su »stele« izgrađene, dok je cvalo aksumsko kraljevstvo, dakle, između prvoga i četvrtoga vieka poslije Krista.

Po svemu se čini, da se aksumsko kraljevstvo ojačalo, kad je onemoćalo meroesko kraljevstvo oko Gornjega Nila. Bit će, da su se kraljevi u Aksumu već od najstarijih vremena smatrali kao nasljednici meroeskih kraljeva. I Meroe su podigli južnoarabski doseljenici, a njihovi su kraljevi neko vrieme vladali i čitavim Egiptom. Prema Atjob, sabejskom imenu meroeskoga naroda, zvali su ih Grci Etiopljanima, dok su ih Egipćani označili imenom Kooš, Kašu ili Kušiti. Kad se slomilo moćno meroesko kraljevstvo pod udarcima pokorenih crnačkih naroda, selilo se pleme po pleme zapadnim riečnim dolinama na abesinski zaravanak. Neka su plemena već rano primila židovsku vjeru, pa možemo računati, da je u Abesiniji bilo Židova već u pogansko doba, između I.—IV. vieka. Kršćanski su misionari, dakle, i tu najprije propoviedali Židovima. Kako priča hoće, bila je kraljica od Sabe abesinska knjeginja, koja je kralju Salamonu rodila sina Menelika I. ili Davida. Pripovieda se i o selidbi Židova u Abesiniju u doba kralja Salamona, ali je ta priča, čini se, posve bez osnove. Kršćanstvo je postalo državnom religijom za moćnoga kralja Ezane, koji je u svojim ratnim pohodima oko polovine IV. vieka prodro i do Meroe-a. U tom je kršćanstvu bilo i grčkih i rimskih elemenata, jer je u to doba Abesinija, ili bolje aksumsko kraljevstvo, bilo u živom i stalnom dodiru s Grcima i Rimljanima.

Nema sumnje, da je pradomovina aksumskoga i meroeskoga kraljevstva u Aziji, odakle su kulturni utjecaji prodirali kroz sjeveroiztočnu i jugoiztočnu Afriku. Iz tih su se mjesta širile te visoke kulture, koje su s vremenom poprimale afričko obilježje. Iz sjeveroiztočne su Afrike te orientalne kulture zahvatile čitav Sudan, a odavle pružile svoje ogranke na

Zapad i Jug, dok su azijske kulture iz jugoiztočne Afrike preplavile čitav Jug do Konga (Loango). Sumerija, Egipat, Prednja Indija i južna Arabija, ti moćni kulturni centri, zračili su na crni kontinent i proželi crnačka kraljevstva sjajem, ugledom i veličinom.

Kule od kamena, izdubene prostorije u brežuljcima i terase u južnoj Rodeziji — značajni su spomenici propalih afričkih kraljevina. Te sad razvaljene i zidom opasane gradine po brdima i uzvisinama odgovaraju evropskim srednjovjekovnim tvrđavama. U pristrancima prikladnih brežuljaka izdubli su podrume, koji podosta naliče na iztočnoafričke »tembe«. U tim su podzemnim prostorijama stanovali ili se sklanjali, kad bi nastala kakva opasnost. Terase su, konačno, nekadašnji vrtovi s kanalima, kojima su dovodili vodu s viših stepenica na niže i tako zalijevali umjetnički uređene nasade. Dosada se u Rodeziji našlo oko 300 razvalina, među kojima je najljepša »Simbabwe«. Zidovi su tih građevina od brižljivo tesana granita, koji su slagali jedan na drugi, a pojedine komade nisu vezali ni žbukom ni glinom. Na tim se poljanama punih ruševina nalaze i hramovi, gradine i zgrade, koje su služile za stanovanje, a stari su rudokopi i rovovi ostatci prastaroga rudarstva. Kopali su pored željeza i priličnе količine zlata, bakra i cinka. Među ruševinama se našlo mnogo bakrenih predmeta, žica, narukvica, koluta za noge, biserja, zlata, izkićenih šiljaka za koplja, noževa za brijanje, pače i poluga za vage, kojom su vagali zlato. Stari su se rudari služili čekićima od kamena, kojima su razbijali rudaču, i batovima, kojima su udarali o dlieto. Ta su dlieta i svojim čeličnim sastavom i svojim izvanjskim oblikom mnogo nalik na staroindijska dlieta. Umieće kako se pravi čelik, došlo je iz stare Indije na Zapad, u Damask, gdje su kovali čuvene sablje »demeškinje«.

To su područje razvalina u Rodeziji neki smatrali kao koloniju starih Sabejaca, kao staru »zlatnu zemlju« Ofir, koju spominje Salomon. Svoje su mišljenje dokazivali nalazima kao: zidovima bez kreča i gline, stožastim tornjevima, metalnim šibkama i malenim kipovima ptica od kamena-slaninca (stealit). Drugi iztraživaoci drže, da su te razvaline ostatci srednjovjekovnih utvrda u Monomotapasovu carstvu, koje je živo trgovalo s južnom Arabijom. Bilo kako mu drago, sigurno je, da i u drugim afričkim krajevima nailazimo na ostatke starih visokih kultura, starih država, u kojima je vladao bogolik kralj. Taj je sveti kralj bio uzko povezan s mjesecom, svojim nebeskim uzorom. Mjesec je upravljao kraljevim životom, a nakon određenoga roka, nakon dvije, tri, četiri ili sedam godina, svečano su ga ubili i pokopali. Posve je pouzdano, da je to srodstvo između vladara i mjeseca matriarhatska ustanova, kako je nalazimo uobće u svim staro-afričkim kraljevstvima. Dok je na području oko Gornjega Nila cvalo meroesko kraljevstvo (300 pr. Kr. — 350 poslije Kr.) razmahao se bujan život i u Monomotapasovoj kraljevini. U svim je tim državama s matriarhatskim nasljeđivanjem bila osobito važna osoba kraljice-majke. Tako na pr. u starom Lunda kraljevstvu oko južnoga Konga, koje su kao odjek starih kraljevina osnovali Balube u 16. vieku. Vlast je bila u rukama kraljevim, Muata Jamvo, i njegove sestre, Lukokeša, koja je imala svoj dvor, svoje vlastite zemlje, a častili su je po istom ceremonijalu kao i njena brata-kralja. Takva je dvojaka vlada brata i sestre bila i u starom Meroe-u, a zadržala se i u egipatskim dinastijama sve do Ptolomejevića. Tu valja spomenuti i kraljicu od Sabe i kraljicu Juditu. Prema starom običaju u Lunda kraljevstvu, nije se Lukokeša smjela udati, ali je imala robova-ljubavnika koliko je samo htjela. Kako Lukokeša nije smjela imati djece, to su smjesta ubijali

njen porod, koji je potekao iz tih ljubavnih odnošaja. Tako su u svim tim starim kraljevinama žene bile povlašćene, a u mnogima je i sva vlast bila u njihovim rukama. Neki odjeci tih starih običaja sačuvali su se sve do danas kod onih prirodnih naroda, koji su bili nadomak tih država. Sad je u naše doba nestalo te ženske vlasti, a s njom je propala i moć starih državnih tvorevina.

Moćna su bila i kraljevstva Benin, Dahome i Ašanti na zapadnoafričkoj obali Gvineje i u luku rieke Nigera. Beninski kralj vladao samovoljno, a okružio se dvorom, koji je bio orientalno razkošan. Samo jednom na godinu izlazio je kralj iz svoga dvora, da se pokaže narodu. Pojavio bi se na konju u sjajnim haljinama, a oko njega plemići, pelivani i svirači. Pratile ga i njegove žene, častnici i visoki dvorski činovnici, jer je Benin bio uređena moćna država, koje su slavu bardi raznosili i po Sudanu. Kralj je izašao da posveti »koraljnu svetkovinu« o Novoj Godini. Kralju su u čast toga dana odsjekli desetorici robova glave ili ih ugušili. Ljudske su žrtve u Beninu, Ašanti i u Dahome-u bile vrlo česte, bilo da od bogova izmame kišu, bilo da uklone kakvu nesreću. I tu su naročito častili kraljicu-majku, koja je imala svoj vlastiti dvor izvan grada. Čudnovat je običaj zabranjivao, da se kralj i kraljica-majka vide za svoga života. A kad bi kralj umro, izkopali bi veliku jamu u njegovu dvoru i tu ga sahranili. Kraljevi su najmiliji prijatelji pošli dobrovoljno za njim i dali se živi zakopati, što je značilo veliku čast. I kad bi nestalo i posljednjega znaka, da su ti do smrti vjerni živi, tad bi na grobu zapalili veliku vatru, i pekli goleme količine mesa. To je meso darovao budući kralj svome narodu. I opet su klali ljude, a njihove su odsječene glave pokrili velikom maramom. Nitko je nije smio skinuti do lješinara, koji su pod njom našli svoju hranu.

Palače su oblagali brončanim reliefima, od kojih se mnogi nalaze u evropskim i američkim muzejima. Tu su ih doprimili poslije 1897., kad su Englezi osvojili Benin. Reliefi prikazuju gušteře i druge životinjske likove, ratnike, ratničke scene, a ima i Portugalaca, koje razpoznajemo po bradi i nošnji. Pored reliefa ima i plastika: glava različnih kraljeva, životinja, pietlova, krokodilskih glava, leoparda i patuljaka. U brončane su glave stavili velike slonske kljove, pa su ih s tim ukrasom poredali po krvavim oltarima. Osobita je tehnika, kojom su lievali te umjetnine. Taj se postupak zove: »lievanje na vosak« ili lievanje u formi, koja se razbija. Model je bio od voska, koji su ovili glinom i zalili broncom. Vosak se u glini raztopio i izcurio, a vruća je kovina izpunila šupljinu. Kad se bronca ohladila, razbili su glinen omotač, pa je tako svagda tvorilo propalo. U Beninu je bilo i prekrasnih rezbarija u slonovoj kosti i drvu. Sve to dokazuje, da su podanici beninskoga kralja imali mnogo umjetničkoga smisla, pa je njihova velika umjetnost i ostavila svojih tragova i daleko u Liberiji i Kongu.

U svim je tim kraljevinama bio osobito razvijen kult različnih bogova. Među 16 beninskih božanstava bio je najistaknutiji Šango, bog oluje i groma. I tome su bogu prinosili u različna godišnja doba ljudske žrtve. Poštivali su pokojne kraljeve i mrtve uobće pored bogova, koji su imali svoja osobita svojstva, svoj rang, kao grčki i rimski bogovi. Tako je ašantski kralj žrtvovao svojim predcima palmino vino i novi »jam«, pa tek kad su ovi žrtvu primili, smio je i kralj i narod jesti »jam« od nove žetve. Ovu su »jamovu svetkovinu« slavili svake godine u mjesecu rujnu, i to u čast i za izmirenje pokojnih kraljeva. Tako je ta svetkovina mrtvih ujedno i žetvena slava. Bila jo to svetkovina očišćenja za čitav narod, za sve hramove njegovih bogova, za hramove pokojnih

predaka i podređenih duhova. A imala je i praktično-političko značenje. Iz svih su krajeva na Novu Godinu dolazili poglavice i podvođe u kraljevu rezidenciju, da se obvežu na vjernost. I kralj je kod te žetvene svečanosti davao nove časti i službe, a tako je slično radio i beninski kralj kod »koraljne svetkovine«.

Kraljeva je smrt u Dahome-u bila znak svim ženama u njegovoj palači, da treba razbiti sve predmete i sav namještaj. Kad bi sve uništile, ubile bi se, da i u smrti budu kraj svojega gospodara. Kad je god. 1789. umro Andezo II., ubilo se tako oko 600 žena i još priličan broj vojnika, amazonki, eunuha, barda i t. d. Ta se pratnja pokojnoga kralja u duhovnom carstvu povećavala svake godine, jer su sve svečanosti slavili istim običajima kao i kod kraljeve smrti. Posebnim su glasnikom javljali duhovima svaki važniji kraljev čin, i to tako, da su pogubili kojega zarobljenika. Tako je u službi te okrutne religije izgubilo mnoštvo žrtava svoj život.

U Dahome-u je bila i amazonska vojska, u koju su izprva uzimali ženske zločince, a kasnije i druge žene. Amazonke se nisu smjele udati, a živjele su zajedničkim životom u kraljevu dvoru. Bilo je pet pukovnija, a među njima mušketirka i lovkinja na slonovima, dok su druge bile oružane sabljama ili lukovima i strielama.

Konačno treba spomenuti i zmijski kult, koji je tako karakterističan za gvinejske zemlje. Bilo je posebnih zmijskih hramova i posebnih svećenika, koji su se brinuli samo za zmije. Veida na gvinejskoj obali je centar toga kulta. Tu je bio čuven zmijski hram, gdje su se skupljali hodočastnici iz dalekih krajeva, da pohode svetu zmiju i da joj uz pjesmu prinesu jelo i druge žrtvene darove. Svake su godine zmiji darovali i jednu djevicu. Jedino je vrhovni svećenik mogao vidjeti zmiju, a sam ju je kralj vidio jednom u svom životu,

i to, kad je prinosio žrtvu tri mjeseca poslije svoje krunidbe. Crnački su robovi prenieli iz tih krajeva zmijski kult na Ta-hiti, svoju novu domovinu, gdje još i danas bujaju stare pre-dočbe u tajanstvenom »Vodu-kultu«, u kome su se pomiešale s kršćanskim i poganskim elementima.

Mlađi su osvajački narodi potisnuli stara kraljevstva: u burnoj je afričkoj poviesti bilo mnogo borba, mnogo poraza i pobjeda. Kad je islam uhvatio koriena, osnovali su semitski (arabski) i hamitski narodi nove države i nova carstva osobito u stepskom Sudanu. Seobe naroda izpremiešale su plemena i narode, a nastale su i države moćnih Mandingâ, Hausâ i Fulbâ, kao predteča islama i njegove kulture.

Prekretnica

Svagdje je na zemlji bilo križanja, sraščivanja i miešanja naroda, kultura i nazora na sviet, ali samo su se u nekim određenim krajevima stvorile one stare visoke kulture, koje od primitivnih kultura ne odudaraju toliko svojom produblje-nom duhovnosti, koliko razvijenijom tehničkom spretnosti. Te su se kulture razvile u arijskoj Evropi, pa Egiptu, zapadnoj i iztočnoj Aziji, Prednoj Indiji, na indonezijskom i polinezij-skom otočju i konačno u Mexiku i Peru-u. Samo je veliki australijski kontinent ostao kroz tisućljeća područje primitivnih životnih oblika, koji su se tek ponešto mienjali provalama mlađih kultura.

Visoke se kulture bez sumnje oblikuju postepenim raz-vitkom tehničkoga rukovanja, koje će se razširiti po čitavoj zemlji, kad se dovoljno usavrši. Pominjemo izum lievanja u bakru, bronci, zlatu i srebru, pa onda sve veće dotjerivanje lončarstva, koje konačno pronalazi točilo (lončarsko kolo). U različnim se obrtima sve više primienjuju mehanička sredstva, tako u tokarstvu, tkačkom i kovačkom zanatu. Pronalasci se gomilaju, životni je ritam brži, a čovječanstvo se kao sudbin-ski sve više zapleće u vrtoglavu radinost, duhovnost se me-hanizira i tako nestaje unutrašnje harmonije staroga i najsta-rijeg kulturnog stvaranja. Skupine se različnih zanata sve jasnije ocrtavaju — ljudski se rad sve više specializira, kako

to i traže prostrana tržišta. Prodaja na blizo i na daleko sve je veća, proizvođači traže ozbiljne kupce i s onu stranu granica svoje uže domovine, pa tako sad zahvaća u gospodarstvo i država, jer zaštićuje promet i trgovinu svojih građana. U primitivnim je kulturama sve to tek u zametcima. U prakulturama je državna misao tako reći bez ikakva značenja, njima je tuđ i sam pojam naroda. Pa ipak je upravo ta složena državna misao omogućila mladim visokim kulturama, da podignu gotovo nevjerojatne građevine, kao što su veličanstvene piramide u Egiptu i hramovi na umjetnim brežuljcima, što su ih izgradili Azteki i Tolteki. Sva su ta čuda staroga graditeljstva ostvarile narodne snage, koje je skupila jedinstvena volja. Ponajčešće su tu djelovale religiozne zamisli, iako su ponekad samo izvanjski pokazivale svoju moć, a to zato, jer su se izrodile, jer su izgubile onu dublju, istinsku duševnost.

Kod primitivnih naroda nailazimo tu i tamo na pokušaje, da stvore neko pismo, crtarije ili slike kako bi nešto izrekli ili prikazali (Jukagiri, sjevero-američki Indijanci, pećinske crtarije prapoviestnih ljudi).

Međutim su tek visoke kulture pronašle pravo slikovito pismo, pismo, koje slikom bilježi neki razčlanjen jezični izričaj. Tako se u aztečkom slikovitom pismu pišu brojevi, činjenice, osobna imena, pojmovne oznake i simboli posebnim slikovitim znakovima. Svećenici »Bieloga Spasitelja« (Quetcalcouatl tj. perjem izkićena zmija) napisali su sve svoje znanje o zviezdama i kalendaru tim starim indijanskim pismenima. Da je to znanje bilo tajnovito, najbolje pokazuje težko odgonetljiv slog tih slika, koje neupućeni nisu mogli shvatiti. Sadržaj je tih »slikovnica« religiozno-mitskoga i astronomijskoga karaktera, a iz njega razabiramo, da su aztečke svećeničke škole imale neobično obsežno astronomijsko znanje. Svećeničke su organizacije već u starim visokim kulturama čuvale matematsko, astronomijsko i medicinsko znanje, pa su tako utjecale na važne odsječke i kulturnoga i političkoga života u starim visokim kulurama.

Promotrimo li religiozni život u tim visokim kulturama, to ćemo lako pronaći korienje, koje su pustile u plodno tlo još starijih kultura. Tu još žive i djeluju animističke ideje, koje smo vidjeli u svoj njihovoj zamršenoj punoći u matriarhatskim kulturama. Nauk se o zagrobnom životu izriče različnim religioznim načinima. U Egiptu i Peru-u sahranjuju s mrtvima i hranu, kako pokojnici ne bi oskudievali, a često i čitava brda različnih predmeta ili njihovih likova, kako bi im bili stalno pri ruci. I umjetnički izgrađeni grobovi govore o toj vjeri u zagrobni život. Kako su u nekim krajevima vjerovali, da duša živi, sve dok se tielo ne razpadne, to se razvio običaj, da mumificiraju svoje pokojnike. Taj običaj ne nalazimo samo u Egiptu i Peru-u, nego i kod mnogih prirodnih naroda na pr. u sjevernoj Čili ili na otočju Samoa. Mrtvace su sušili, nadimljavali i solili, a pored toga i obrađivali smolama. To je mumificiranje kod prirodnih naroda možda tek odjek starih visokih kultura.

Vjerovanje u božanstva još je iztaknutije od tih animističkih ideja. Božanska je država sa svojim mnogobrojnim glavnim i sporednim bogovima slika zemaljske monarhije. Najviši bog odgovara u neku ruku zemaljskom vladaru. To obožavanje moćnoga vladara obilježje je mnogih visokih kultura, dok smo o pravom, jedinom i samosamom bogu-stvaraocu govorili kod prakultura. Pojedini bogovi imaju određena svojstva i osobito zanimanje, a najviše božanstvo dobiva najotmjeniji posao, kako ga zamišljaju njegovi obožavaoci. Ratarski narodi osobito poštuju boga, koji utječe na poljodjelstvo, ili će cieniti kišu, koja oplođuje njihova polja. Najomiljeniji je bog u sta-

rom Mexiku bio Tlaloc, kišni bog, koji je stanovao među zelenilom na brdu blizu oblaka. Odavle je vrčevima lievao kišu na zemlju, a kad bi se razljutio, udario bi vrčem, a tad bi sievalo i grmjelo. Ratnički će narodi poštovati bogove rata, što i odgovara njihovoj prirodi. Nebo je u različnim visokim kulturama napučeno mnogovrstnim božanstvima, koja vladaju svim područjima religioznoga života. Utjecajni je svećenički red svrstao te božanske likove u sistem, ali je njegovo jedinstvo tek prividno, jer su se upravo u visokim kulturama sabrali najrazličitiji kultovi i narodi, da se svi iz-mudreni sistemi konačno moraju razpasti, izopačiti. Tako se to dogodilo i azteškom, indijskom i egipatskom religioznom sistemu. Mnoga su božanstva izričito sunčeva ili mjesečeva karaktera, a predočbe iz kruga sunčeve i mjesečeve mitolo-gije utječu i na mnoge kultske običaje.

U orientalnim je kulturama i njihovim odvojcima u Africi i Indiji osobito živa predočba o »kralju-bogu«. Kralj je tako reći živa snaga čitave države, sudbina mu se ne može odie-liti od sudbine njegove zemlje, jer ga s njom vežu mnogo-brojne čarolijske sile. Ako je kralj bolestan, to trpi čitava zemlja — nerodica, suša i glad posljedica su njegovih nedo-stataka: njegova nemoć popada čitavu zemlju. Kad kralj ostari, ostari i zemlja, pa je ostavljena na milost i nemilost svojim neprijateljima. Kad smo govorili o Monomotapasovu carstvu u južnoj Africi, spomenuli smo običaj ceremonijal-noga ubijanja onemoćalih kraljeva. Mjesečeva je sudbina ujedno i udes kraljev, koga za života poštuju kao boga. Kralj kao i mjesec umiru nasilnom smrću, da bi se probudio nov život, da bi došao nov kralj. Zaista dramatska sudbina!

Pored animističkih se i panteističkih ideja javljaju u bo-žanskim kultovima i nazori, koji potječu od čaranja, što je i razumljivo, jer su visoke kulture mješavina različnih oblika

kulturnoga života. Istina, jednostavnost se primitivnoga duha već izgubila, a njeno je mjesto zauzelo formalizirano mišljenje. Poznavanje nekih određenih, »pravih« formula kod čaranja, daje čovjeku vlast nad bogovima. Najbolje je to obilježeno indijskom poslovicom o hinduskoj religiji: »Bogovi vladaju čitavim svietom. Bogovi su podložni čaranju, a čaranja brah-manima. Zato su brahmani naši bogovi«. Na volju različnih bogova i nadzemaljskih sila ne utječu jedino čarolijskim for-mulama, nego i nekim »činima« upućenih svećenika, pa i obi-čnih ljudi. Tako vjeruju, da će potaknuti biljke, da se raz-vijaju i rastu, ako simbolički nasljeduju oranje i sijanje ili prikažu smrt i uzkrsnuće nekih biljnih bogova. U istu su svrhu prinosili i ljudske žrtve i u Starom i u Novom Svietu. Stari je Mexiko klasična zemlja ljudskih žrtava. Tu je azteški svećenik probio kremenim nožem prsa žrtvi, koju je oborio njegov pomoćnik. Tad bi izvadio još živo srdce i prinio u žrtvenoj posudi suncu, da ono iz prolivene krvi crpe novu snagu za svoj put oko svieta. Ljudske su žrtve prinosili i kod velikih ratarskih svetkovina u proljeće i jesen. Kožu su ubi-jenoga navukli na svećenika, koji je time dobio njegove ži-votne snage. Uporedo s tim ljudskim žrtvama razvijao se i kanibalizam, jer se i tu prenose životne i čarolijske moći na onoga, koji jede ljudsko meso. Ponajčešće su ipak žrtvovali ljude svojim pokojnicima, obično poglavici ili kralju, kako smo to vidjeli kod afričkih plemena (Benin, Ašanti, Dahome). Kasnije su s mrtvima mjesto živih ljudi sahranjivali zemljane ljudske likove, ili su ih izrezivali iz papira (Egipat, Japan, Kina).

Naš srednji viek najbolje pokazuje, kako je bila snažna vjera u čaranje i u kasnijim visokim, pače i u »modernim kulturama«. Iz orientalne su demonologije potekle neke pre-dočbe, koje su prirodno narodno vjerovanje u čaranje prevra-

tile u strašnu grotesku, i tako dovele do krvavih srednjovjekovnih sudova vješticama. I obrazovani kao i neškolovani ljudi još su i danas puni različnih praznovjerica, koje su smiešne, kojima se rugaju, koje su ponižene, jer su, prirodno, već odavna izgubile svoj smisao i suvislost. Stari su običaji na izdisaju, a gdje još biedno životare, tu su sve nemoćniji, sve nedostatniji, pa smetaju kao starudija hodu novoga vremena.

Tisućljetne su kulture potresene u svojim temeljima, krše se i lome pred našim očima. Tehničke su tekovine bielih rasa preplavile čitavu zemlju, a prodiru i u najskrovitije njene kutiće, da ih usreće svojim dobrima. Pokrenuli se i tamnoputi narodi, traže nove izričaje svojih kulturnih nastojanja. Kamen se započeo kotrljati.... ne vidi se još meta njegove staze, ne vidi se, šta će sve na svom putu srušiti, sravniti sa zemljom.

PREGLED SADRŽAJA